

Tamás Edit

Józseffalva 222 éve

Történeti áttekintés

A mai Sárospatak korábban önálló települések összevonása révén jött létre. A Bodrog folyó két partján fekvő mezővárosok 1883-ban egyesültek. A jobb parton terült el Sáros-Nagy-Patak, a folyó túloldalán, a bal parton Sáros-Kis-Patak (1386 óta szerepelt a forrásokban). A 20. században három szomszédos falu – Józseffalva (1912), Bodroghalász (1950), Végardó (1965) – csatlakozott a városhoz.

Sárospatak története a honfoglalás koráig nyúlik vissza. I. András király idejében királyi birtokká lett Patak környéke, megszerveződött a pataki erdőispánság. Szent István szellemében a 12-13. században már idegen népek érkeztek Hegyaljára. Három község neve is őrzi betelepülésüket: Olaszliszka, Bodrogolaszi,¹ Tállya. A 14-15. században Hegyalja területe magánföldesúri tulajdonba került. A pataki uradalmat 1526-ban Perényi Péter, 1607-ben Lorántffy Mihály, 1616-ban I. Rákóczi György szerezte meg. A terület fénykorát a 17. században, a Rákóczi-család uralma alatt élte. A Rákóczi-szabadságharc után Trautson herceg kapta birtokul Patakot és vidékét. Ő telepítette a svábok első hullámát az 1750-es években Hegyaljára.

A török kiűzését követően az elnéptelenedett területek benépesítési mozgalmában jelentős szerepet kaptak a németek. Míg Magyarországon a 16-17. században a folyamatos háborúk, hadjáratok és a nagy kiterjedésű pestisjárvány miatt jelentősen csökkent az ország népessége, addig Európa más részein ellentétes folyamat zajlott. A 17-18. század fordulóján hirtelen megugrott lakosságot a tőlünk nyugatabbra fekvő országok nem voltak képesek eltartani, nem állt rendelkezésre elegendő földterület. Elsősorban a Rajna-vidék szűkölködő lakossága próbált új helyen boldogulni, hiszen a XIV. Lajossal folytatott háborúskodás elpusztította lakóhelyüket. A bádeni alemann és a württembergi sváb területeken a vagyont a legkisebb fiú örökölte, így a többi gyereknek másfele kellett foglalkozást keresnie. Ezek közül sokan új hazát kényszerültek keresni.

Magyarország vezetői számára támogatandó volt a megbízható, elsősorban katolikus vallású, magasabb gazdasági kultúrát képviselő (takarmánynövények, burgonya- szőlő-, és dohánytermesztés) német népesség letelepítése. A Rákóczi-szabadságharc után az ország jelentős területei kerültek új birtokosok kezébe. Sokan közülük idegen, osztrák származásúak, udvari emberek. Az új adományként kapott uradalmak falvai sok esetben elnéptelenedett, pusztá településekké váltak. Hasznot csak úgy remélhettek az új szerzeményekből, ha a településeket benépesítették, művelésbe vonták a földeket, hiszen az adót fizető népesség teszi értékessé az uradalmakat. A nagyobb népesség által több jövedelem került az államkasszába is. Az állami jövedelmeket a belső migráció nem volt

képes jelentősen növelni, hiszen a korábban is – csak helyet változtató – adót fizető népesség nem növelte az állami adóalapot, így az állam figyelme a külföldiek – elsősorban a németek – felé fordult, telepítésüket az 1723. évi CIII. törvénycikkelyben szorgalmazta is. A 18. században három nagy hullámban érkeztek az országba a német telepesek: III. Károly (1711-1740), Mária Terézia (1740-1780), majd II. József (1780-1790) idejében.

A nagy töbökkel szemben az ország számos területén jöttek létre kisebb német szigetek. Gondosan előkészítették a telepítésüket, kiváltságokat kaptak. A svábok két ciklusban érkeztek Hegyaljára. Ezt megelőzte a tokaji uradalomban létrejött első településük Rakamaz (1729), amely azonban nem zempléni, hanem Szabolcs vármegyei falu. Zemplén vármegyében a húsz év múlva induló betelepítést tekintjük a svábok első hullámának. Rátka, Hercegkút és Károlyfalva települt ekkor. A három telepítés Trautson herceg magánföldesúri vállalkozása volt 1750 körül. 1775-ben azonban kihalt a Trautson család, a pataki uradalom visszakerült a kincstárhoz. A Kamara kezelte pataki birtokra talán még az uralkodó is emlékezett, amikor 1785-ben állami szervezésben újabb telepesek jöttek a vidékre. Ekkor – 1780-1790 között – érkezett Hegyaljára a sváb telepítés második hulláma, amely Rátkát, Józseffalvát, Hosszúlázat, Simát, Marcinfalvát érintette.

A II. József idején zajlott telepítéseket a szakszerűség és szervezettség jellemezte, a kevesebbet, de jobban elv érvényesült. Nagyobb körültekintéssel választották ki a betelepülőket és nagyobb gondoskodás mellett zajlott letelepítésük. Már előre elkészítették és kimérték a telkeket, felépítették a házakat, az érkezőknek már csak be kellett költözni. A belsőségek mellett a földet és a rétet is kimérték számukra. Felszereléseket, munkaeszközöket, állatokat is kaptak. Általában négy lovat (vagy ennek megfelelő 22 forintot), lószerszámot, egy tehenet, hat zsákot, fejszét, kapát, vasvillát, ágyat, szalmazsákot, pokrócot, rokkát és egyéb felszerelési tárgyakat. Az adómentességet is hosszabb időben határozták meg. A föld, a ház és a termelőeszközök biztosítása révén a frissen beköltözőknek sokkal jobb életlehetőségeket biztosítottak, mint azok a területek, ahonnan jöttek, illetve a korábbi telepítési mozgalomban résztvevők is sanyarúbb életkörülmények között kezdték magyarországi életüket. Tizenöt évvel korábban, 1770-ben magyarországi utazása közben időzött Patakon II. József. Munkácsra utazván a városi fogadóban ebédelt, s közben az uradalom prefektusától érdeklődött az itt folyó gazdálkodásról. Nemcsak e története kapcsolja Sárospatakhoz II. József személyét. Neve megőrződött egy 1785-ben létrejött sváb település, Józseffalva révén.

Józseffalva létrejötte

A sárospataki uradalom területén, Patak határából kiszakítva jött létre Józseffalva 1785 nyarán. „*Patak déli végében a Német-Országból beszivárgott Svábok számára II. József itt is egy egész úczát épített, 's a' gyűlevész népet zsindellyel-fedett házakkal, egygy pár ökörrel s mindennemű házi és gazdasági eszközökkel, mint sok más Kamarai jószágokban, itt is megajándékozta ...*”² A település az Újpaták nevet is fekvése által kapta, hiszen csak egy utca választotta el Sáros-Nagy-Pataktól. A Józseffalva név a sváb lakosság idetelepítőjének, II. József uralkodónak a nevét őrizte meg. A buzgó katolikus sváb lakosság hagyományába azonban Szent József neve került az idők folyamán névadóként.

Bár a megtelepedés 1785 nyarán történt: „*Világosságra jött az, hogy a Pataki Új Sváb Lakosok 1785 Esztben Júniusnak 16-kán szállottak meg, és hogy már Nemtsak a törvé-*

nyes, de a felsőbb rendelkezések szerint meg határozott 10. Egész Esztek Még tavaly 1795 Esztben Júniusnak 16-n elteltek, azért ezekre nézve határozatotott, hogy reájok ki vetett Köz Adót az elmúlt 1795-be Júniusnak 16-tól fogva fizesség”³ – a 10 éves adómentességet 1786-tól számították – igaz, ez vitát okozott. A plusz egy adómentes évet úgy akarták elérni maguknak a helyiek, hogy 1790-ben összeállították a letelepültek jegyzékét és abban 1796. június 30-át jelölték meg az adómentesség végső napjául. Az adókedvezmény és a telepítés kedvező gazdasági feltételei jómódot biztosítottak a józseffalvai lakosoknak. A letelepített lakosság jelentős része itt maradt, bár akad példa elvándorlásra itt is: „A’ hátlatlanok, kiknek hazájok sem vala szent, elszőkdöstek, elprédálván mindent a’ mit pénzzé tehettek.” Kazinczy Ferencnek tulajdonítják e sorokat.⁴ Az 1785-ös bevándorlók emlékét sokáig őrizték a hivatalos és egyházi iratok „hospes” azaz „vendég” bejegyzései.

Hosszú, nehéz út után vehette birtokba az utcányi falut a lakosság. Oly közel voltak Sárospatakhoz, hogy megérkezésük után még patakiként jegyezték őket. A várossal szemben igencsak falusias a település szerkezete. A városban tapasztalható sűrűbb beépítéssel szemben, itt hatalmas telkeken álltak házaik. Előre kimérték a telkeket/házhelyeket (amelyek 1 holdnál nagyobbak voltak – 110 négyszögöl) egy széles utca két oldalán. Egységes gazdasági lehetőséget biztosított számukra, hogy földjeik és kaszálóiuk azonos méretűek, egy pár ökre mindenkinek volt, s mindenféle házi és gazdasági eszközökkel rendelkeztek. 10 hold szántóföldet és 4 embervágó rétet adtak felszereléssel, igásállatokkal.⁵ A berendezkedés után földjeik birtokbavétele, s az őszi vetés munkálatai töltötték ki idejüket. A kisebb s nagyobb családok megkezdték életük új színterén a gazdálkodást. Józseffalvának nem volt egységes határa, a földjeik a pataki, petrahoi, végardói határban szétszóródtak. Több esetet is feljegyeztek, amikor magyarok telkét foglalták el. A környékbeli falvak lakói ezért ellenérzésekkel fogadták őket. Betelepüléskor a falu népessége kb. kétszáz fő lehetett. Az 1790-es, illetve 1794-es lista⁶ alapján feltételezhetjük, hogy Józseffalvát 32 féltelkeskel rendelkező jobbágycsalád alapította. Sokan az újrakezdés lehetőségével érkeztek Magyarországra, Józseffalvára. Volt, aki megtalálta reményeit, s maradt. Mások (ők voltak kevesebben) közeli vagy távoli településre mentek át, vagy visszatértek Németországba.

A települést alapító 32 féltelkes jobbágycsalád legtöbbszörének élén fiatal házaspár állt. Ők 17-en itt kezdték családi életüket, néhányan kicsiny, mások nagycsaládos gyermekekkel. Két családfő a 30-as, 40-es éveiben járt. A nőtlen telkes fiatalemberek száma kiemelkedő, kilencen települtek le Józseffalván, többnyire 20 év körüliek. Három telkes idősebb férfi szerepelt a jegyzékben. Mindezek az adatok bizonyítják, hogy a migráció 220 esztendője sem zajlott másként, mint a 20. században. Az újkor hajnalán is a fiatal férfiak, fiatal házaspárok vállalkoztak leginkább lakóhely változtatásra, esetünkben, hazát és nyelvtérületet is váltva. Az új település lakóházaiban átlagosan hatan laktak. Voltak házak, ahol ketten-hárman, és éltek együtt több generációs családok is. Előbbiek körébe tartoztak azok, ahol a telektulajdonos fiatal nőtlen férfi volt. Természetesen ők sem laktak egyedül. A „gazdaság” működtetéséhez, a háztartás vezetéséhez szükség volt nőkre is. Az egyedülálló férfiak nem érkeztek egymaguk. Nőrokonai jöttek velük: leánytestvérek, unokatestvérek, özvegyasszonyok. 18 fiatal, eladósorban lévő leány, 2 fiatal özvegyasszony és 2 középkorú nő szerepelt az anyakönyvekben. Természetesen ebben az esetben, mind a fiatal férfiak, mind a velük jött nőrokonok elsődleges célja volt, hogy mielőbb családot alapítsanak, s így rendezkedjenek be új lakóhelyükön. Több család két generációs: apa,

1 tudomány és társadalom

anya, gyerekek. Ezek egy részében már tizenévesek, húsz év körüliek a „gyerekek”. A 19 tizenéves ifjúnak a családalapítása ugyancsak a következő években várható. Voltak három generációs családok is. Négy idős házaspár, három idősebb és egy középkor férfi szerepelt az összesítésben. Az özvegyek, az idős korúak az esetek nagyobb részében újraházasodtak.

Néhány család – a szerencsésebbek – igazán népes volt. A „szerencsés” jelző oka a hihetetlenül magas gyermekhalandóság. Nem egy családban 8 meghalt kisgyermek akadt. Kiemelkedő volt a gyermekszületések száma is. Általában két-három évente szültek az asszonyok. A gazdasági, családi érdek miatt (a gyerekek ellátása, nevelése) az özvegyen maradt férjek nagyon rövid időn belül (sokszor egy-két hónap múltán) újraházasodtak. Az asszonyok két évtizeden át szültek. Így a kicsiny gyerekek, a néhány évesek, éppúgy megtalálhatók a családokban, mint a tizen-, huszonéves ifjak. A leányok nem sokáig maradtak pártában, többségüket már 14-15-16 évesen férjhez adták, nemegyszer jóval idősebb házastársat választva. A fiatal fiúk esetében is előfordultak 17-18 éves korban kötött házasságok. Sőt 5-10 évvel idősebb menyasszonyok is. A házasodási szokások egyértelműen azt sugallják, hogy a párválasztást elsősorban a gazdasági érdekek befolyásolták. Mindenképpen ez játszhatott szerepet abban, hogy a telepítést követő évben, nagyon magas volt a házasságkötési kedv. Az egyedülálló férfiak mindegyike nősülni készült. A falu alapítását követő évben kötött 13 házasság jelzi a lakosok fiatalos korszerkezetét, bizakodást a jövőben és a gazdasági szükségszerűséget. 1787-től évente általában egy-két házasság kötött. Ezek a házasságkötések már egyértelműen jelezték, hogy a kapósabb fiatal lányok után az idősebb hölgyek is eséllyel pályáztak a párválasztásban. Az örömteli események mellett több temetés is volt a falubeliek körében. Az 1786-ban meghaltak között már teljes bizonyossággal ott voltak az újonnan betelepültek.⁷ Ebben az évben 21 sváb nevű bejegyzés történt. 1787-ben 11 német nevűt temettek Patakon.

Józseffelva alapításától a Sárospataki Római Katolikus Egyházközség része. Az ottani plébánia látta el Józseffelva egyházi szolgálatát. A plébánost és 1-2 káplánt foglalkoztató egyházközségben mindig volt német nyelvű káplán, aki a sváb falvak lelki gondozója. 1785-ben, a falu létrejöttékor Michäel Pflieger látta el ezt a tisztséget. A német nyelvű pap a telepítési feltételek között is szerepelt. Hozzá jártak szentmisére a falubeliek, ő keresztelt, esketett, temetett. Hozzá tartoztak a trautsonfalvaiak és a károlyfalvaiak is. Természetesen az uradalom német nyelvű alkalmazottai, majd 1807-től ugyancsak német nyelvű tulajdonosai – a Bretzenheim-család – is szertartásaikra jártak. Michäel Pflieger 1792-ig látta el a német káplán feladatát Patakon. 1793-ban Ignatius Goczigh, 1794-től 1800-ig Némethy József szolgálta német nyelven híveit. 1800-ben Josephus Lintzy került helyére. A józseffelvai lakosokra vonatkozó egyházi bejegyzéseket a sárospataki római katolikus anyakönyvekben olvashatjuk.⁸ A három anyakönyvben (kereszteltek, házasultak, meghaltak) sajnos csak 1804-től tüntették fel lakóhelyként Józseffelvát, így nagyon nehéz beazonosítani a józseffelvai lakosokat a falu alapítását követő két évtizedben. Az 1790-es és az 1794-es lista alapján azonban már néhány esetben sikerülhet ez. Ha végigtekintünk ezeken a listákon, felfigyelhetünk a vezetéknevekben bekövetkezett változásokra. Vannak nevek, amelyek csak 1790-ben szerepeltek, mások csak 1794-ben. A falu lakosságának változására szemléletes például szolgál az 1836. szeptember 9-én Sáros-Nagy-Patakon összeállított lista, amely akkori tudásuk (emlékezetük) alapján lejegyezte a települést alapítók nevét, bemutatva a telki állományt. Párhuzamosan egymás

mellé állítva az 1785-ös és az 1736-os telektulajdonosokat. Az ekkor keletkezett „1785-ös betelepülők névsorából” jó néhány név hiányzik, viszont olyanok is szerepeltek rajta, akik 1790-ben ill. 1794-ben összeállított jegyzékben nem fordultak elő. Az eltérések valós folyamatokkal magyarázhatók. Azon családok hiányoztak a késői utódok által összeállított listáról, akik még a 18. század végén elköltöztek a faluból. A település megalapítóiként szerepeltettek ugyanakkor olyan családokat, akik bizonyíthatóan nem voltak az első letelepülők között, de nagyon hamar, a 18. század végén, a 19. század elején Józseffalvára kerültek. Az 1836-ban készített listát használták fel később, az 1860-as úrbérrendezés során. Ekkor újabb, 1860-as névsorral egészült ki a korábbi összeírás.

Józseffalva településtörténetében az első évek a település megalapítása, a gazdálkodás beindítása mellett családalapítás esztendei voltak. Az 1790-es években már más folyamatok befolyásolták a falu lakói mindennapjait. Rendeződtek a beköltözött családok kapcsolatai, a házasságok száma jóval kevesebb lett. Az 1790-es évek első felében évente 1-1 házasságot kötöttek, 1793-ban volt 3 esküvő, de a következő évben egy sem. Az évtized második felére stabilizálódott a házasságkötések száma, átlagosan évi kettővel. A menyasszonyok között voltak fiatal hajadonok, de ebben az időszakban volt lehetőségük az özvegyasszonyoknak is új házasságot kötni, több esetben úgy, hogy idősebbek férjüknél. A fiatal házaspárok, köztük a friss házasságok kiemelkedő száma következtében magas a gyermekvállalási kedv. 1795-ben nyolc, 1796-ban tizenkettő, 1797-ben öt, 1798-ban tizenöt,⁹ 1799-ben kilenc 1800-ban tizenhárom gyermek született a józseffalvai családokban. Az 1790-es években tapasztalható magas gyermekszületési arányok azonban nem mutatkoztak a természetes szaporodásban, hiszen nagyon magas a gyermekhalandóság is.

Az elhalálózáson kívül egy ellenirányú folyamat, az elvándorlás is hatott a falu népességszámának alakulására a 18. század utolsó évtizedében. Azok, akik nem találták meg gazdasági és családalapítási reményeiket elköltöztek a településről. Az 1790-es, 1794-es népességlista, a katolikus egyház anyakönyve, az 1828-as népszámlálás és az 1836-ban összeállított névsorok segítségével összeírhatók azon családok, akik elhagyták Józseffalvát. Az elvándorolt, kihalt családok mellett természetesen az első bevándorlók jelentős részének mind családi, mind gazdasági szempontból teljesültek elvárásai. Itt maradtak a nagy lélekszámú rokonságok, de a 2-3 személyből álló családok közül is sokan új otthonuknak tekintették Józseffalvát, a letelepülők többsége megtalálta itt számításait. A 18. század utolsó évtizedében tapasztalt elvándorlás mellett folyamatos a településre irányuló bevándorlás és a továbbvándorlás. A 19. század elején a falu legöregebb lakója Joannes Jaskó (1729-1819) volt. 90 évesen, 1819-ben halt meg.

A település a 19. században

1807-ben új birtokos tulajdonába került a sárospataki uradalom. Bretzenheim Károly Ágost lett Józseffalva féltelkes jobbágyainak földesura is. A dicális összeírások szerint 1800 körül a jobbágycsaládok száma 25-27 volt a faluban. Általában 1-1 zsellér, vagy házatlan zsellér is élt itt. A házak száma a századfordulóig nem változott, a falu alapításakor épített 32 házat a következő évtizedekben is lakták.

A 19. században is jellemzőek a fiatalkorban kötött első házasságok. A megözvegyült férfiak és nők esetében egyaránt a gyors újraházasodás figyelhető meg. A házasságok

elsősorban településen belül kötöttek, jellemzőek azonban a sváb települések között is. Utóbbi jóvoltából új, sváb családnevek tűntek fel a településen. Sőt több esetben a századfordulón beköltöző családok meghatározóvá váltak a 19. században a településen. A Józseffalván belüli, ill. a környező sváb falvak lakóival kötött házasságok természetesen az egységes római katolikus s német nyelvű közösséget tartották fenn a 19. század elején is. 1815-ben kötötték az első vallásilag vegyes házasságot. A bő gyermekáldás továbbra is jellemzője a megkötött házasságoknak. A század első felében a nők átlagosan 6-7 gyermeket hoztak a világra (előfordultak 12 gyermekes családok is), de nagyon magas volt a gyermekhalandóság, a gyermekek mintegy fele nem érte meg 5. életévét. A Józseffalván tapasztaltak megfeleltek az országos tendenciának.

A magas halandóság és a népesség vándorlás (elvándorlás ill. bevándorlás) eredményeként lassú a falu lakosságának növekedése a 18-19. század fordulóján, a 19. század első felében. 1838-ban 243-an,¹⁰ 1858-ban 240-en,¹¹ 1863-ban 250-en¹² laktak a faluban. Fényes Elek következő néhány sora is még egy kicsiny római katolikus német településről íródott: „Józseffalva, kis német falu, Zemplén vármegyében, közel Sáros-Patakhoz, rónaságon: 243 kath. lak. Határa 639 hold, mellyből belsőség 44 h., szántóföld 315 h., kaszáló 274 hold, majorsági kert 6 hold; legelője nincs, hanem marhái között legelteti Sáros-Patakkal. Van egy kis Bodrog nevű tava 7 hold kiterjedéssel. Birja h. Brezenheim.”¹³ A bevándorló (beházasodó) családokról a katolikus egyház anyakönyvi bejegyzései tartalmaznak adatokat.

A 19. század első évtizede Józseffalva közigazgatásban játszott szerepét is megerősítette. Ekkortól használta a település önálló pecsétnyomóját, lenyomatai fennmaradtak a Zempléni Levéltárban. A pecsétnyomón ábrázolt címerben egy ekevasat és három búzalkalászt láthatunk. Köriratában a következő feliratot olvashatjuk: „Újpaták hejsége petsétje 1812”.

Az ország, s így a pataki uradalom jobbágylakosságának életében is jelentős változásokat indítottak el az 1848. évi áprilisi törvények jobbágyfelszabadítást elrendelő és az úrbéri viszonyokat megszüntető cikkelyei. A forradalom és szabadságharc másfél éves időszakában a törvény végrehajtására már nem kerülhetett sor. A jobbágyfelszabadítást azonban nem lehetett semmissé tenni. Az 1853-ban kiadott császári pátens rendezte az úrbéri kapcsolatokból származó jogok, járandóságok és kötelezettségek megszüntétét. Az úrbéres földek állami kárpótlás mellett a paraszt tulajdonába mentek át. Rendelkezett az úrbéres telki állományba nem tartozó maradványföldek ügyéről is. Az érintettek annyi legelőt kaptak, amennyi elegendő volt a korábban legeltetett állatállomány eltartásához, ill. annyi erdőt, amennyiből a korábban is kitermelt mennyiségű fához juthattak.

A 19. század közepétől érezhető társadalmi-gazdasági változások jelentős hatással voltak a demográfiai/népesedési folyamatokra. A változásokat a halandóság tartós és gyors csökkenése indította el (csökkent a csecsemőhalandóság, nőtt a várható élettartam). Ugyanakkor ezzel egy időben nem csökkent a termékenység, ugyanannyi gyermek született, igaz már nagyobb az esélyük arra, hogy fel is nőnek. Az 1869-es népszámlálás idején 279 lakosa (142 férfi, 137 nő) volt Józseffalvának. 179-en (63,08%) itt születtek a faluban. Megszűnt a falu római katolikus egysége. Az 1869-es összeírás alapján a lakosság 86%-a római katolikus (240 fő), 4,3%-a görög katolikus (12 fő), 3,58%-a (10 fő) református, 5,73%-a zsidó (16 fő) vallású. Ha a népesség születési helyét és vallását együtt vizsgáljuk, kitűnik a falu római katolikus jellege. A józseffalvai születésűek körében mind-

össze 5 görög katolikus, 4 zsidó, a többiek mind római katolikusok. Korábban a családi kapcsolatok csak a Patak környéki katolikus sváb falvakkal (elsősorban Trautsonfalvával) léteztek. A 19. század közepén már egyéb települések is szerepet kaptak, más vallásúak is kerültek a faluba. Trautsonfalva azonban továbbra is megőrizte kiemelkedő szerepét a házassági kapcsolatokban. A falu római katolikus lakosságának 68,58%-a helyben született, 30,4%-a más településről költözött ide.

Józseffalva 42 házában 56 család lakott 1869-ben. Ezek a házak a Nagy utcában és az ebből nyíló Alás közban álltak. Az utca elején álló három ház már korábban leégett. Utána azonban jobbra szoba-konyha-kamra-istállóból álló épületek sorakoztak az utca mindkét oldalán, a svábokra oly jellemző takaros portákon. A falu 56 családja közül 17 lakott olyan házban, amelyben 2 szoba is volt. 11 portán közös udvaron osztozott két család, még egy helyen három család élt így együtt. A 2 zsidó család házában üzlethelyiség is volt. Hogyan néztek ki ezek a házak? A 19. században jelentős változás tapasztalható a jobbágyság lakáskörülményeiben. Alapvető minőségi javulást eredményezett a konyha füsttelenítése. A korábbi füstös ház helyét elfoglalta a kívülről fűthető kemencéjű „tisza szoba”, a kürtővel vagy falazott kéménnyel ellátott konyha. A konyha a népi élet színtere. A jobb módú parasztcsaládoknál a konyhából két szoba nyílt. A második sokszor raktárul is szolgáló kamra. Némi betekintést ad a 19. századi életkörülményekbe néhány ma is álló régi ház. Ezek már álltak az 1869-es népszámlálás idején, tölgy mestergerendájuk azóta is dacol az idővel. Feliratuk megőrizte a két ház építési évét: az egyik „Johan Schauf Josef Dorff 1830”, a másikon „1848 31 okt Miler” feliratot olvashatunk, míg egy kőből faragott ajtófélfába az 1836-os évszámot vésték.

A 19. században tapasztalható változások a iskoláztatás terén is újításokat hoztak. 1828-ban nyílt meg Magyarországon az első óvoda Budán. 1847-ben már 89 kisdedóvó működött az országban. 1846. szeptember 6-án nyitotta meg kapuit a józseffalvai óvoda.¹⁴ Az itteni katolikus „kisdedóvó intézet” alapítása országos viszonylatban is a koraiak közé tartozott.¹⁵ Az intézet katolikus jellege ellenére, református gyerekeket is fogadott. A következő évtől egyenrangúként ott ültek mellettük a zsidó növendékek is. Az óvoda első vezetője, korabeli szóhasználat szerint „ő ezen intézet védnevelője”, Farkas János volt. Épülete a mai Szent József út 42. szám alatt volt. A 1846/47-es évben 158 növendéke volt, 75 fiú és 83 leány. Ők csak részben józseffalvaiak, a többség sárospataki. A józseffalvai gyerekek, az első évfolyamon 50-en voltak, 26 kisfiú és 24 kislány. Egy kivételével mindannyian római katolikusok, kettő és hét év közöttiek. Fennmaradt a Kisdedóvó intézet anyakönyve. Ebben feljegyezték a gyerekek nevét, vallását, születési évet, anyanyelvét, lakását, apja vagy anyja nevét, a beiratás időpontját. Az első beírás 1846. szeptember 17-én kelt, és egészen 1940-ig használták ugyanazt az anyakönyvet. 1849 az első év, amikor a józseffalvai újonnan beiratkozottak között már mindenki magyar anyanyelvű! Az óvoda 1852. október 18-ig működött Józseffalván, ekkor a város belterületére, a ma képtárként működő épületbe költöztették.¹⁶ Ez Bretzenheim Ferdinánd tulajdonában lévő ingatlan volt. 1905-től nem Józseffalva, hanem Újpaták szerepelt a gyermekek lakóhelyeként a nyilvántartásban.

Józseffalva kisdíákjai katolikus vallásuként a sárospataki római katolikus iskolában tanultak (a településen önálló iskola soha nem működött). Ez a pataki felekezeti iskola két vegyes osztályban, majd – miként az országban sokfelé – négy osztályban tanított. Az 1843/44-es tanévben 68 diákja volt az iskolának: a vegyes osztályban tanulók szá-

1 tudomány és társadalom

ma 38, a második osztályban 30. A diáknévsorok segítségével a józseffalvai gyerekek azonosíthatók. A 243 lakosú településen a 20 iskolás diák nagyon jó aránynak számított. Józseffalván 1861-ben fogalmazódott meg önálló iskola alapításának gondolata. Az ekkor kelt kérvényből értesülhetünk arról, hogy a falu két ausztriai forint pótdadót fizet minden 12 év alatti gyermek után a sárospataki római katolikus iskola fenntartására. Józseffalva előjárói úgy gondolták ekkor, hogy a fizetendő összegből egy alkalmas tanítót tudna a község önállóan eltartani. Megemlézték az önállósodás okaként azt is, hogy a gyermekek számára gondot okoz a bejárás, sőt a 6-7 éves gyermekek téli közlekedését lehetetlenné teszi. A jövődi tanítóval szembeni elvárások között szerepelt a magyar és a német nyelvű oktatás képessége is. A tervek szerint a falu a következő évtől szerette volna Sárospatakától önállósítani az oktatását, ehhez kérték az egyház engedélyét. Az önállósodási törekvések idején a településen 30 tanköteles korú gyermek volt. Kérésük nem valósult meg, Józseffalva diákjai a település története folyamán mindvégig a sárospataki római katolikus egyház által fenntartott iskolában tanultak.

A magyarosodás folyamata

Józseffalva 200-300 fős lélekszámával a hegyaljai kisebb sváb falvak körébe sorolható. Rátka, Trautsonfalva/Hercegekút, Károlyfalva népeesebb lévén erősebb, életképesebb közösség létrehozására volt képes. Különösen szembeötlő a falu kicsinyisége, ha Sárospatak lakosságával hasonlítjuk össze. Az ötezres, s majd a századfordulóra nyolcezres városka közeli szomszédsága elkerülhetetlenül befolyásolta a falu német nyelvű lakosságának életét, mindennapjait.

1785-ben a falu alapításakor a településre érkezők mindannyian német nyelvet beszéltek és római katolikusok voltak. Vallásuk, német papjuk, szokásaik összefogták a közösséget, kijelölték mindennapjaik keretét. Családi, házassági kapcsolataik a falu alapításától a közeli, s távoli német települések irányába figyelhetők meg. Kezdetben az 1785-ben betelepült svábokkal, az abaújszántóiakkal, a vencesellőiekkal, a hosszúláziakkal tartottak kapcsolatot, onnan hoztak feleséget. Az évek múltával a közeli, uradalombeli sváb falvak, Trautsonfalva és Károlyfalva lettek meghatározóak. Az innen tovább költözők, vagy házasságuk révén Trautsonfalvára, Károlyfalvára települők tovább erősítették Józseffalva kapcsolatát a német falvakkal, s egyben segítették az itteni német katolikus közösség megmaradását.

Józseffalva lakosságának alacsony száma nem tette lehetővé egy életképes, működőképes kisebbségi nyelven beszélő település létezését. Kis lélekszámából következően rá volt utalva a kapcsolattartásra (családi, házassági kötelékek) a két közeli sváb falu, Hercegekút és Károlyfalva német közösségére. Ez pozitívan hatott a sváb tudat, a közös származás emlékének megőrzésére. Az összetartozás tudatának erősítése fontos volt azért is, mert 1790-1800 körül a települést alapítók közül elég sokan tovább költöztek Józseffalváról, gyengítve ezáltal a 15-20 év alatt kialakult faluközösséget. A továbbvándorlók helyére elsősorban rokoni kapcsolatok mentén sváb falvakból érkeztek új betelepülők, megtartva, megerősítve ezáltal a kis falu sváb nyelvét és tudatát. 1789-ben került a faluba az első magyar feleség, 1815-ben az első görög katolikus. A 19. század első évtizedében példák bizonyítják, hogy a józseffalvaiak a falun és a sváb településeken kívül a magyarok köréből is választottak házastársat. Józseffalva a 19. század első harmadáig

bizonyíthatóan megőrizte egyöntetű sváb közösségét, nyelvét. A felbukkanó magyar betelepülők beleolvadtak közösségükbe. 1828-ban a népszámlálás idején csupán két családfő neve nem német hangzású. 1838-ban Fényes Elek, 1858-ban Victor Hornyánszky egységesen német nyelvű faluként tekintett Józseffalvára.

A 19. század közepén, az úrbérrendezés időszakában gyorsuló mértékű változások tapasztalhatók a falu anyanyelvi viszonyaiban. A korábban egységesen használt sváb köznyelv kezdett visszaszorulni. Ennek részben a magyar anyanyelvű lakosság betelepülése az oka: 1854-ben a tagosítás által érintett családok között már említhető számban találunk magyar családokat. Másrészt a német nyelvű lakosság magyarosodását jelzi. Olyannyira, hogy Pesty Frigyes helységnevtárában már azt írta a településről, hogy német anyanyelvüket már csak az idősebbek használják, a fiatalabbak a német nyelvet nem bírják. 1846-ban a józseffalvai óvoda induló évfolyamában 50 helybeli gyermek volt. 37 gyermek (74%) esetében a magyart és németet együtt tüntették fel anyanyelvként. 12 gyermek anyanyelvének már csak a magyart jelölték meg. Az 1840-es évek anyakönyvi bejegyzései egyértelműen jelzik a település sváb gyökereit és az erőteljesen megindult magyarosodás folyamatát. Pesthy Frigyes 1854-ben leírt szavait erősítik meg az 1860-as években keletkezett iskolai bejegyzések. Ezek szerint a józseffalvai diákok anyanyelve az 1860-as években magyar. Igaz ugyan, hogy 1861-ben, amikor a falu önálló iskola alapításának gondolatával foglalkozott, a tanári állás betöltésének feltételeként szabta meg a német nyelvtudást. Azt se felejtjük el, hogy a korabeli iskolai követelmények között szerepelt a német nyelv magas szintű oktatása az elemi iskolában, ahol németül oktadni képes tanárok tanítottak végig a 19. században. A magyarosodó, egyre inkább kétnyelvű falu az iskolai oktatás, s a német településekkel ápolit családi kapcsolatok révén valamelyest mérsékelni tudta Sárospatak, s a tágabb környezet hatását. De egyre több a patakival kötött frigy: 1860 és 1869 között 25, 1870 és 1879 között 15 házasulandó egyike vagy mindketten patakiak. A városiak nagy arányú megjelenése a faluban gyorsította a közösség kétnyelvűvé válását. Feltételezhetően a 19. század végére a köznyelv is egyre inkább a magyar lett. Az 1880-as népszámlálás az első, amely hivatalos anyanyelvi adatokat tett közzé. Ekkor a falu lakói közül csak heten vallották magukat német anyanyelvűnek, viszont 89,5%-ban magyar anyanyelvűnek. 1890-ban a település beszélt nyelveként a magyart és a németet egyaránt megjelölték. 1900-ban nem volt nyoma német anyanyelvnek a statisztikában, mindenkit magyarként tüntettek fel.

A század utolsó két évtizedében lassuló ütemben folytatódott a patakiak beházasodása a faluba. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a vallási-kulturális egység megmaradt a 19. század második felében, ugyanakkor a nyelvet nem sikerült megőrizniük, a nyelvváltás a 19-20. század fordulóján lezajlott.

Józseffalván a közösség legfontosabb összefogó ereje a vallás volt. A település első 60-70 évében szintiszta római katolikusok a lakosai, sőt a 20. század közepéig sikerült megőrizni a falu egységes római katolikus arculatát. Ez a mindennapok életét jelentősen befolyásolta. A három sváb településen hasonló szerepet játszott a vallás, így természetes, hogy nyelvi kapcsolataikon túl vallási szokásaik hasonlósága, családi kötelékek révén szoros volt közöttük a kapcsolat. Természetesen a földrajzilag közelebb fekvő Trautsonfalva szerepe jóval jelentősebb.

Az iskola mindig nagyon fontos szerepet játszik a nyelv, az identitás megőrzésében. Józseffalva esetében a pataki iskolák a magyarosítást segítették elő. „Az itt élők mindig

magyar iskolába jártak: a lányok zárdába, a fiúk a katolikus iskolába” – mesélik az öregek. Patak erős szellemi hatása nem volt ellensúlyozható. Ugyanilyen fontos elem az identitás, a nyelv megőrzése szempontjából a hasonló nyelvű településekkel a kapcsolattartás kérdése, az önazonosság és a környezet véleménye. Az egykori sváb nyelvű településekkel az elmúlt 50 évben is rendszeres és megszokott volt a józseffalvaiak kapcsolata. Családi szálak kötötték össze őket, ez természetesnek mondható. Itt is – miként minden nemzetiségi településen – megfigyelhető, hogy különös hangsúly kaptak az egyházi ünnepek által teremtett találkozási lehetőségek. Az egyházi ünnepek életük elválaszthatatlan részévé váltak. A ma élő idős emberek a hagyományokat, a mély vallásosságot megőrizve életszemléletükben fiatalok, a második világháború előtti falusi szemléletet tükrözik. A mindennapokhoz számukra ma is hozzátartozik a templomba járás. A korábbi oltárképet, amely Szűz Máriát ábrázolja, búcsúkor ma is kiviszik a templom előtt felállítandó oltárra, ilyenkor szabadtéri szertartást végeznek a nagy tömeg miatt. Ezek a találkozások az identitás ápolásának elengedhetetlen részévé váltak.

A sváb identitástudat azonban élhetett tovább a nyelv megléte nélkül is. Sajnos a második világháborút követő politikai légkör kedvezőtlenül vagy inkább tragikusan hatott az itt élő német származású lakosság identitására. A „malenkij robot” látványa (átélték, amint közeli rokonaikat Hercegkútról elhajtják a Szovjetunióba), a német kitelepítések híre, később a kuláklisák és egyebek mellett az emberek igyekeztek minél kevesebb konfliktushelyzetet teremteni. Az új nemzedékek lelkébe már nem ivódott be annyira, vagy egyáltalán nem a sváb-német származás tudata. Sárospatak városfejlődése révén egyre inkább a település részévé vált az egykori falu, egyszerűen Sallai utca lett (ma Szent József utca). Az öregek kihaltával a házakat, telkeket városiak vagy a városba frissen betelepültek vásárolták meg, őket pedig már nem érdekelte, vagy nem is nagyon tudtak arról, hogy ez egykoron, nem is olyan régen egy önálló település volt. A város tősgyökeres lakosai is lassan elfelejtkeztek Józseffalváról, a fiatalabbak önkéntelenül átvették az idősebbek elnevezését, a „falu”-t, de már nem tudták, hogy miért nevezik így.

A nemzetiségi lét egyik feltétele: azt tekintjük nemzetiséginek, akit a környezete annak tart. Józseffalván ma, a 21. század első évtizedében a nemzetiségi létnek még két nagyon gyenge eleme van jelen. Az egyik: az idős emberek és talán még a középkorúak egy része sváb származásúnak tartja magát. A másik: a kevesek részéről megnyilvánuló „a falu” elnevezés, abban az esetben, ha még tudják, hogy mit is jelent ez. Azonban ha az 1950 körül született nemzedék eltűnik e földi világból, már nem lesznek közöttük olyanok, akik önazonosságában szerepet játszik sváb mivoltuk, illetve nem lesznek olyanok, akik még értelmet tudnak adni „a falu” elnevezésnek. Ezáltal végleg eltűnik a történelem színpadáról Józseffalva, és lezárul teljes magyarosodásának folyamata.

Újpaták – Sárospatak

Magyarországon a közigazgatás legkisebb egységei a községek voltak. Az első községi törvény 1871-ben született, reformját 1886-ban fogadták el. A törvény a községek három típusát különítette el: kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város. A község saját belügyeiben határozhatott, szabályrendeletet alkothatott, rendelkezett a község vagyona felett, községi adót vehetett ki. Közvetlen felügyeletét a főszolgabíró gyakorolta. Legfőbb szerve a községi képviselőtestület, amely összetételében 1945-ig megtartotta a

virilizmust: felerészben közvetlenül a legtöbb adót fizetők töltötték be a tagsági helyeket. Józseffelva az 1886. XXII. tc. szerint a kisközségek sorába tartozott. Az 1880-as népszámlálás hasonló képet mutatott a faluról, mint az előző, az 1869-es. Valamelyest kisebb az összlakosság, 257 fő. 45 házban éltek, a vallási megoszlás is csak árnyalatnyi 1-2 fős eltérést mutatott. Az írni-olvasni tudók aránya változott jelentősen (110 fő). Jelentős népességyarapodást mutat ezzel szemben az 1890-es népszámlálás. A lakosság száma 10 év alatt 75 fővel növekedett, és 332 fővel elérte a település népességszámának maximumát. 1900 volt az utolsó év, amikor még Józseffelva adatai önállóan szerepeltek a statisztikákban: akkor 305-en (160 férfi, 145 nő) laktak a faluban, és már 190 falubeli tudott írni-olvasni. Fiatalos a lakosság korszerkezete, a falu népességének 53%-a 20 évnél fiatalabb. A felnőtt korosztály körében is a fiatalok aránya magasabb: 22,3%-uk 20-39 éves, 17,7%-uk 40-59 éves. Mindössze 6,9%-uk idősebb 60 évesnél. Józseffelva 52 háza jobbára vályogból épült (49 db), zsindellyel, deszkával fedett.

Voltak ellátási feladatok, amelyeket a kisközség önállóan igyekezett megoldani. Ilyen például a tűzoltás kérdése. Egy 1886-os törvény szerint a tűzoltórendeletet a község kezelte.

A tűzvészek sajnos igen gyakori „vendégek” a 19. században a településeken. Így volt ez Józseffelván is. 1882. május 13-án tűz pusztított a faluban. Nem tudjuk pontosan hány családot érintett, de biztosan többeket, hiszen megsegítésük ügyében szolgabírói levél született. A károsultak úti munkájának elengedését kérvényezték még 1882-ben,¹⁷ amelyet az újhelyi szolgabíró támogatott, s 1883-ban határozatra is emelkedett.¹⁸ A tűzkárosult lakóknak az 1889-es évben az országos közmunkáját elengedték. Zemplén vármegye monográfiájában olvashatunk arról, hogy 1890-ben is volt tűzvész a faluban.¹⁹ 1896-ban már egy újabb, Józseffelván dühöngő tűzvész károsultjai számára indítottak gyűjtést a vármegyében.²⁰ A tűzvészt követően a községben tűzoltóegylet szervezésébe kezdtek. Heinrich János bíró és Schwarcz József józseffelvai lakosok nyújtottak be kérvényt az alapszabály elfogadása érdekében a sátoraljaújhelyi főszolgabíróshoz. Az engedély megadásakor csupán a hatályos jogszabályok betartására hívták fel a figyelmüket. A várt felsőbb határozat az alapszabály elfogadásáról 1896-ban megszületett.²¹ Hiába alakult meg azonban a Tűzoltó Egylet, 1902-ben újra föllobbant a tűz Józseffelván. Erről úgyszintén a megyei monográfia számol be.²²

A századfordulót közigazgatási változások jelezték vidékünkön is. Ezek az intézkedések nem hagyták érintetlenül Józseffelvát sem. 1881-ben egyesült Kis és Nagy-Patak. 1895-ban a szomszédos település, Petrahó Bodroghalászra változtatta a nevét.²³ A sárospataki járás létrejötte előtt a környék települései a sátoraljaújhelyi járáshoz, az ottani szolgabíróhoz tartoztak. A járás 44 települése körjegyzőségekre tagolódott. Egy fennmaradt kérvényből értesülünk arról, hogy 1874-ben Petrahó, Józseffelva, Károlyfalva községek magukat, mint körjegyzőséget Sárospatak városától különválasztatni – eddigi állapotuk meghagyását – kérték.²⁴ Az irat utalt valamely konfliktusra a települések és a város között, javasolva a kiegyezést. Amennyiben az nem történik meg, akkor az újhelyi szolgabíró véleményezi a falvak kérését.²⁵ Úgy tűnik a településeknek sikerült elérni céljukat. Előbb egyesítették Józseffelvát és Ardót egy körjegyzőségbe (1877),²⁶ majd 1877. január 8-án Károlyfalvából, Trautsonfalvából, Hotykából egy körjegyzőséget, Petrahóból, Józseffelvából és Ardóból egy másikat hoztak létre.²⁷

A három kis település alkotta körjegyzőséget, előbb petrahói, majd 1895-től bodroghalászi körjegyzőségként emlegettek. 1898-tól Józseffelva a körjegyzőség központja, a három te-

lepülés közül a legkisebb lélekszámú. A jegyző 1887-től 1905-ig Turián Gábor. 1900-ban jött létre a sárospataki járás, 1905-től e járáshoz tartozott Józseffalva, a józseffalvai közigazgatás is. Ekkor már Tóth Dezső a körjegyző, majd 1908-tól 1911-ig Szanyi Kálmán. Az újpataki körjegyzőség – és az önálló Újpatak – működésének utolsó évében, 1912-ben Battha Bálint a jegyző. 1913-ban az újpataki körjegyzőség két „magára maradt” településéből – Bodroghalászból és Végardóból – és a Hercegkúti körjegyzőségből – Hercegkút, Károlyfalva, Makkoshotyka – létrehozták a Sárospatak-vidéki körjegyzőséget, székhelye Sárospatak lett.²⁸ Józseffalva Sárospatak részeként a Sárospataki Körjegyzőség része lett (ennek egyedül a nagyközség a tagja).

Sárospatak és Józseffalva élete, mindennapjai utóbbi alapításától összekapcsolódott. Jelzi ezt a kis falucska neve is. A századfordulótól egyre inkább az Újpatak elnevezés élt, sőt 1905-től hivatalosan is így emlegették. Kezdetből összekapcsolódnak a közigazgatási, az oktatási és a kulturális intézmények, a szociális, egészségügyi és a kereskedelmi ellátás. Józseffalva közigazgatási önállósággal rendelkezett. Az itt élők maguk közül választottak bírót. Sárospatak nagyközség és Újpatak kisközség egyesítése 1909-ben került jogi rendezésre. Az 1886. évi XXII. tc. 162.§-ára hivatkozva terjesztették elő Sárospatak és Újpatak leendő egyesítését. A törvény e szakasza kimondja: *„Összeépült községeknek a közigazgatás érdekei által követelt egyesítését, egyik vagy másik község indokolt s a törvényhatóság által támogatott folyamodására, az illető község meghallgatása s az egyesülés és a községi pótdadó viselésében való részesülés feltételeinek megállapítása mellett a belügyminiszter határozza el. Ha az egyesülés mind a két község lakosságának külön-külön azon része kívánja, mely a községi egyenes államadójának nagyobb részét fizeti, a belügyminiszter az egyesülést meg nem tagadhatja.”*

Sárospatak képviselőtestülete ez alapján hozott határozatot az ügyben, amelyet a sárospataki járás főszolgabírája terjesztett elő. A felterjesztést Zemplén vármegye törvényhatósága indokoltnak tartotta és támogatta. A képviselőtestület határozatát, mindkét község vagyonleltárával, a legutolsó költségvetésével, a pótdadó kimutatásával és Sárospatak kérelmével együtt felterjesztette a belügyminiszterhez. *„A törvényhatóság annak megállapítása mellett, hogy az összeépült Sárospatak és Újpatak községek egyesítését a közigazgatás érdekei felette kívánatosnak tüntetik fel, hogy a két község vagyoni viszonyainak Sárospatak község részéről előterjesztett módon leendő szabályozása mindkét község érdekeit megóvja a bemutatott iratok külön felterjesztés mellett azon kívánságának kijelentésével rendel a m. kir. belügyminiszter úrhoz felterjeszteni, hogy a két község egyesítését a maga részéről is támogatja és kérelmezi.”²⁹*

A két település egyesítésének lebonyolítása 1913-ban történt meg. A 338 lakosú kisközség véglegesen Sárospatak része lett. 1912-ben már Sárospatak költségvetésében szerepelt Újpatak költségvetése, igaz külön tételként meghatározva. 1912 után a józseffalvai adatok beleolvadtak a sárospatakiba.

Utószó

Az 1990-es évek első felében „fedeztem fel” Józseffalvát, s kezdtem kutatásaimat. Megérintett a falu történetének utolsó pillanata. Személyes kapcsolatok vonalán indult az adatgyűjtés. A levéltári kutatások is szép eredményekkel szolgáltak. 1995-ben a kutatások és adatgyűjtések nyomán elkészült egy tanulmány, amely az igen regényes „Volt egyszer

egy *Józseffalva*” címet kapta.³⁰ A tanulmányból készült különlenyomatok, fénymásolatok sokakhoz eljutottak. Ekkortájt kezdődött a néprajzi tárgyak gyűjtése a falubeliek, elsősorban Jaskó György által. Előkerültek a régi családi fényképalbumok, amelyek hihetetlenül gazdag tárgyi- és szellemi kultúrát őrző világról meséltek. A tanulmány eljutott a faluból elszármazott Kis-Tóth Lajos kezébe is. Kezdeményezésére, vezetésével új lendületet kapott Józseffalva kutatása. Megkezdődött a tárgyi- és fotóemlékek digitalizálása, megindultak a családfa-kutatások.

2005-ben Józseffalva alapításának 220. évfordulóján a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma „*Zempléni nemzetiségek*” címmel időszaki kiállításon mutatta be – a többi nemzetiséggel együtt – Józseffalva sváb lakosságának emlékeit. A kiállítás megnyitója nagy családi, utcabeli, józseffalvai találkozó lett. Ez a nap sokak számára újra az ÉLŐ JÓZSEFFALVÁT jelentette. Újraindult a falu kutatása, az egyházi anyagok feldolgozása. Néprajzos kollégák – Fogas-Tóth Balázs és Bodnár Boglárka – is bekapcsolódtak a munkába. 2006 év végére elkészült a település történetét és néprajzát bemutató kötet (amelyet alkotó szerkesztőként Kis-Tóth Lajos és Tamás Edit jegyezték). Az alapul szolgáló tanulmány címe már nem változott, *Volt egyszer egy Józseffalva* került a borítóra.³¹

Mit tehetünk egy falu emlékének ápolásáért a 21. század elején? Szeretnék arra biztatni mindenkit, hogy lehetőségei által önállóan vagy másokkal összefogva ismertessük meg Józseffalvát másokkal is. Mi – e kötet szerzői – a történelmi, néprajzi emlékek összegyűjtésével, közkinccsá tételével tehetünk valamit. A város megjelölheti a település térképein vagy a városrészeket kijelölő táblákon az egykor volt települést. A katolikus egyház napjainkban is következetesen használja a kápolna megjelölésére Józseffalvát helymegjelölésként. Ha sokan teszünk egy kicsit, talán többet halljuk majd Józseffalva nevét. Újra értelmet nyer a város lakói számára is e földrajzi fogalom, és tudni fogják: volt egyszer egy Józseffalva.

Jegyzetek

¹ Az újlatin nyelvet beszélőket olaszoknak nevezték e korban.

² *Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor királynéi, most mezővárosnak történetei = Tudományos Gyűjtemény 5. 1818. 9-10.o.*

³ *Zemplén vármegye jegyzőkönyvei, 1796. 361-362. Zempléni Levéltár, Sátoraljaújhely (továbbiakban: SZL)*

⁴ *Sáros-Patak = Tudományos Gyűjtemény 5. 1818. 9-10.o.*

⁵ *Patak, Nr. 4. Loc 59. Nr. 158. SZL*

⁶ Dongó-Gyárfás Géza: Sárospatak sváb telepesei 1794-ben, in: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, Sátoraljaújhely, 1912. 71-72.o. Dongó említett munkájában tévesen írja, hogy Trautson herceg telepíti Patak határába a svábokat. Dongó az utóneveket magyarra fordította, a családnevek írásmódját nem változtatta meg.

⁷ 1785 június 30-án kelt az első olyan bejegyzés a halotti anyakönyvben, amely talán józseffalvai lakosra utal, a svábnak tűnő név alapján. Azonban nem mondható ki teljes bizonyossággal, hogy ők már az új telepések, vagy korábban is itt éltek, hiszen lakóhelyként mindössze a Patak elnevezés szerepel.

⁸ Sárospataki Római Katolikus Egyházközség Anyakönyvek 7. kötet: Kereszteltek: 1777-1827.; 8. kötet Házasultak: 1778-1383, Meghaltak 1778-1818.

⁹ Az augusztus 5-én született Carolus Róth esetében szerepelt a születettek anyakönyvében először az Újpaták elnevezés.

¹⁰ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, II. köt. Pest, 1851. 159.o.

¹¹ Hornyánszky Viktor: Geographicus Lexicon des Ungarn, Pest, 1864.

¹² Magyarország helységnévtára, 1863.

¹³ Fényes Elek: i.m.

¹⁴ Tamás Edit: Az oktatás lehetőségei Józseffalván a XIX. század közepén, in: Comenius és az utókor, Biblioteca Comeniana XII. Sárospatak, 2006. 141-160.o.

¹⁵ Fehér Erzsébet: A sárospataki óvodák múltjából = Neveléstörténet 2004/2. szám, Székesfehérvár, 114-125.o.

¹⁶ Uo. 115.o.

¹⁷ Zemplén vármegye Törvényhatósági bizottságok jegyzőkönyve (továbbiakban: TBJ), 1882. 150/215. SZL

¹⁸ TBJ 1883. 182/284. SZL

¹⁹ Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város. Magyarország vármegyéi és városai, szerk. Borovszky Samu (a továbbiakban Borovszky) Budapest, [1905.] 131.o.

²⁰ TBJ 1896. 326/463. SZL

²¹ TBJ 1896. 451/692. SZL

²² Borovszky: i.m.

²³ TBJ 1895. 115/194. SZL

²⁴ TBJ 1774. 391 lap 315. SZL

²⁵ TBJ 1874. 391/315. SZL

²⁶ TBJ 1867. 46. lap 43. SZL

²⁷ TBJ 1877.. 46/43. SZL

²⁸ TBJ 1912. 649/1321. SZL

²⁹ TBJ 1909. 302/525. SZL

³⁰ Tamás Edit: Volt egyszer egy Józseffalva, in: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv, szerk: Tusor Péter, Budapest, 1998. 508-519.o.

³¹ Volt egyszer egy Józseffalva, alkotó szerkesztők: Kis-Tóth Lajos – Tamás Edit, írták: Tamás Edit, Bodnár Boglárka, Fogas-Tóth Balázs, EKF Líceum Kiadó, Sárospatak, 2006.

Beke Pál

A közösségfejlesztés sárospataki lehetőségei

Az alábbiakban a közösségfejlesztés vagy a kezdeményezés, eredeti angol kifejezése, a 'community organization' jelentéstartalmához közelítő település- és közösségfejlesztés, avagy más, ugyancsak elterjedt szinonim szókapcsolattal a települések humán fejlesztésének nevezett professzió Sárospatakon alkalmazható technikáit/módszereit összegzem. A részletek előtt azonban szükséges néhány alapvető rögzítenem egyrészt azért, hogy a közösségfejlesztés ajánlott eljárásainak a népművelés/közművelődés módszereitől és formáitól való különbségét jelezzem, másrészt, hogy az ebbéli tevékenykedés folyamatosságát, tehát a település közösségfejlesztési feladatai folyamatos gondozásának fontosságát hangsúlyozzam. Megjegyzem: a közösségfejlesztési technikák majdani alkalmazása nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy kevesebb pénzt költ társadalmának humán fejlesztésére a város, bár a befektetés mindezek eredményeképp bizonyára jobban hasznosul.¹

Alapelvek

A közösségfejlesztés az emberek olyan társas képességfejlesztését jelenti, amely alkalmazásának hosszú távú eredményeként a polgárok helyi társadalmi beágyazottsága tudatosul, meglévő készségeik megerősödnek, együttműködésük és szolidaritásuk fejlődik, illetőleg egyre inkább képesek közösen és önállóan szervezett, általuk elhatározott kulturális/közéleti cselekvésekre. Szempontunkból közömbös, hogy ez a kívánatos cselekvő habitus kiben minek révén alakul ki (alapvetően abból ugyanis, ami őket eredendően érdekli, avagy amiben részt venni érdekükben áll); a közösségfejlesztés értelme és haszna abban van, hogy ez a végeredmény a különféle, az önkormányzat által biztosított lehetőségek eredményeképp létrejött folyamatok révén minél több emberben kialakuljon. Az alábbiakban tehát azokat a tennivalókat vesszük sorba, amelyek az emberek társadalomépítő képességének kialakítását szolgálják. A hagyományosan 'népművelésként' értelmezhető szabadidő-szervezés alkalmait, illetőleg a 'kulturaterjesztésként' összefoglalható szakmai tennivalókat csak dolgozatunk végén említjük, mert bár ezek nem részei a közösségfejlesztés eszköztárának, elengedhetetlenek az emberek tájékozódásához, szórakozásához, komfortos mindennapi életéhez.

Magyarozatként emlékeztetjük az olvasót arra, hogy a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel egyik első lépése éppen a most fejleszteni és éleszteni javasolt társas/közösségi formációk és alkalmak betiltása volt bizonyára azért, mert a körükben termelt és alakított magatartás veszélyes volt az egyen-gondolkodást, illetve a gondolkodás nélküli engedelmességet kívánó pártállam számára. Vajon a rendszerváltozást követően miért nem épült vissza azonnal mindez? Alapvetően talán azért, mert az emberekből a létező szocializmus két emberöltője alatt kihunytt az erre való érzékenység

és óhaj. A (bárhol lévő) felelős vezetők pedig vagy nem ismerték, vagy nem gondolták, avagy nem értették e gyakorlat társadalomfejlesztő funkcióját. Ám ha mégis ismerték és értették, néhányuknak éppen a felelős és autonóm társadalom lehetett (változatlanul) nemkívánatos.

Néhány helyütt azonban sikerrel alkalmazták a közösségfejlesztés eljárásait. Az elmúlt másfél évtizedben (nem számítva az eljárás honosításának '80-as évek elejétől kezdődő kísérleteit) több tucat településen vagy településrészen folytak nyilvános közösségi beszélgetések, jelentek meg helyi kalendáriumok, szerveződtek közösségi felmérések, jövőműhelyek vagy helyi 'társadalmi tervezésre' alakult különféle csoportok, gyermek- és ifjúsági önkormányzatok, közösségi rádiók, különféle egyesületek, vagy kerültek a helyi egyesületek kezébe művelődési otthonok. Ahol ezek a kezdeményezések már egy-másfél évtizedesek, ott az első egyszeri lépésből szükségképpen több következett, és immár a település belső viszonyait is fejlesztették, átalakították. Éppen ezek a szerves (az előbbiből logikusan következő) folyamatok bizonyítják alábbi lépésjavaslataink sárospataki értelmét és hasznát.

A közösségfejlesztés eredményeképp létrejövő állapotok, helyzetek és formációk maguktól csak nagyon sokára alakulnak ki. Mint szerte az országban, Sárospatakon is bizonyosan voltak/vannak ilyen egyéni vagy csoportos kezdeményezések. Közülük lehetnek, amelyek csak a feladat ötletének felvetéséig jutottak el, és segítség híján idővel elfelejtődtek. Lehetek, amelyek úrrá lettek a kezdeti nehézségeken, sikereket értek el, és eredeti szándékaikhoz képest szerényebb eredménnyel még mindig működnek. Lehetek, amelyek azóta elhaltak. Tudomásul kell, hogy vegyük: életképességük a folyamatos önkormányzati segítőkészségen, vagyis a feltételek megteremtésén és fenntartásán, valamint a közösségfejlesztés technikáinak folyamatos alkalmazásán, és a közösségfejlesztők ez irányú folyamatos munkáján múlik. És mindenekeelőtt annak elhatározásán, hogy e tárgyban történjék valami.

A közösségfejlesztés felsorolásra kerülő technikái/módszerei/eljárásai általánosnak tűnhetnek; a helybéli olvasó hiányolhatja a több konkrét sárospataki utalást, a csak e város esetében megoldandó feladatok leírását és megfogalmazását. Egy település humán lehetőségeinek fejlesztésére tett ajánlataink során többször megfogalmazták már, hogy legyünk fejlesztési ajánlatunkban konkrétabbak, a feladatsort lokális üzenetekkel bővítsük. Bizonyosan megtehetnénk ezt ez esetben is, de tudatosan nem tesszük. Az általunk képviselt humán fejlesztőmunka lényegéhez éppen az tartozik, hogy ne mi, és ne más (tehát például ne egy hivatal) mondja/fogalmazza meg a konkrét tennivalót, hanem különféle helyi műhely-összejövetelek, és a közösségfejlesztési technikák folyamatos és hosszú távú helybéli alkalmazása során maguk az odavalósiak kínlódják ki magukból azokat a válaszokat, amelyek aztán így alkalmazásuk és megvalósításuk során is a sajátjuknak tekinthetők.²

A közösségfejlesztés alkalmazni javasolt eljárásai nem szükségképpen jelentenek anyagi megtakarítást a közművelődéssel kapcsolatos mai kiadásokhoz képest, sőt, a honosítandó gyakorlat vélhetően több anyagi támogatást követel. Hozadéka nem a kevesebb ráfordítás tekintetében, hanem az életképesebb helyi társadalom működőképességében jelentkezik. Amennyiben a cél a forráshiány miatti azonnali megtakarítás, úgy be kell zárni az intézményeket, és el kell bocsátani a jelenleg alkalmazott szakembereket. Ekkor azonban az alábbiakban kifejtett tennivalókat is el kell hagyni boldogabb időkre – bár így ezek a kívánatos idők még később érkeznek el.

A közösségfejlesztés kívánatos eljárásai

(*Nyilvános közösségi beszélgetések*) A különféle helyi vonatkozású, és a nagyszabású kérdésektől a legapróbbakig terjedő témájú, az esti szabadidőben szervezett rendszeres, protokolltól mentes szabad, de irányított beszélgetések üdítően, felszabadítóan hatnak abban a települési közegben, amelyben általában csak a hivatalos fórumokon lehet nyilvánosan szót váltani. A közösségfejlesztők által vezetett, a település jelenére és különösen jövőjére, az életminőségre és a lehetőségekre, a kívánalmakra vonatkozó beszélgetéssorozat előbb-utóbb kikristályosít néhány olyan témát, amellyel külön (esetleg közösségi felmérést alkalmazva, vagy más formákban) foglalkozni kellene. A közösségi beszélgetések jó alkalmak arra, hogy bevezessék a településen kezdődő bármiféle közösségfejlesztési akciókat, egyidejűleg ismertté tegyék a közreműködő fejlesztő(k) személyét. A harmadik-negyedik alkalom általában már alkalmas arra is, hogy a település állapotáról és lehetőségeiről a résztvevőkkel közösen elfogadott helyzetképet alkossunk, és ebben együtt határozzuk meg a változásra irányuló akciók célját, tárgyát, irányát.

A nyilvános közösségi beszélgetések egyik (munkásabb, bár általában eredményesebb) variációja az, amikor az adott településen hosszabb távon foglalkoztatandó majdani közösségfejlesztő(k) alapos település-feltárása előzi meg a beszélgetéseket, ami ekkor (akár több alkalommal is) úgy kezdődik, hogy a helybéliek szembesülnek a településről kendőzetlenül megfogalmazott külső véleményekkel. Ez a technika a településen látnan meglévő negatív véleményalkotókat erősíti, a jóra való konfliktus hamarabb kialakul/megfogalmazódik, és bár kezelése nehezebb, ám gyorsabban alakulhatnak cselekvést és együttműködést vállaló akciócsoportok.

A nyilvános közösségi beszélgetések másik variációja az, amikor valamelyik jeles helybélit, vagy helyből elszármazottat beszélget sorsáról, a település és a környék jövőjének lehetőségéről egy szakavatott kérdező, lehetőleg egy, a települési munkát animáló közösségfejlesztő. Ez lehet egy egész délután vagy néhány esti óra, de kellő mondanivaló esetén akár lehet több alkalom is; átalakulhatnak ezek az alkalmak párbeszéddé, vitafórummá; ajánlhatnak a hallgatók más, általuk ismert neves helyi (vagy elszármazott) személyiséget is. A beszélgetések e típusának újabb variánsa, amikor a rendezvény az adott ember személyes környezetében (birtokán, szőlőhegyi pincéjénél, vállalkozásánál stb.) történik; ebben az esetben a szinte kötelező vendéglátáson könnyítendő illő ezt piknik-alapúra szervezni.

A cél mindegyik esetben azonos: a helybéliek körében nyilvános szóbeszéd és gondolkodás tárgyává tenni a települési állapotokat, egyidejűleg elbizonytalanítani azokat, akik a helybéli viszonyokat megváltoztathatatlanak ítélik/sugallják. A beszélgetések során megerősödnek a változtatást akarók, és így velük közösen lehet meghatározni a cselekvések irányát. A beszélgetések során megnyilvánuló helybéliek köréből lehet aztán megtalálnunk mindazokat, akik a település hasonló szándékú változtatását/fejlesztését szeretnék, abban érdekeltek, és szívesen cselekednének is.

Sárospatak esetében nyilván nem egy, hanem a város árnyalt társadalmát figyelembe vevő, tehát a résztvevők társadalmi státusa/képzettsége/foglalkozása stb. szerint válogatott több beszélgetéssorozat megszervezésére volna szükség úgy, hogy azok beindulását követően a többedik, immár konkrét tennivalókat soroló összejövetelet követően összegezett tapasztalatokat a hasonló állapotra jutó másik/többi társasággal is közösen megbeszélhessék.

(*Helyi kalendárium*) A helyi emlékezet feltárására és megőrzésére, a közelmúlt eseményeinek naplószerű megörökítésére a helyben lakók által írt és szerkesztett, évente megjelentetett települési kalendáriumokat a '80-es évek elejétől alkalmazzuk közösségfejlesztő technikaként.³ Nem az volt, és esetükben ma sem az a fontos, hogy 'mintaszerű' kiadvány készüljön, hanem, hogy az emberek megértsék: a velük, a körükben történtek általuk leírva különös és megismételhetetlen értéket hordoznak. Lehet, hogy pusztán lokális értéket, olyat tehát, ami a település határán túl érdektelen, de számukra viszont éppen ez kell közömbös legyen. A '70-es évek vége óta sok helyi kalendárium áll mintaként rendelkezésünkre, és közöttük előfordul olyan is, amelyet a település vezetőinek felkérésére külsős szakértők, újságírók, helytörténészek készítettek. Ezek általában igényesebb kiadványok, ám helyben nem teljesítették mozgósító, közösség-szervező funkciójukat, pusztán reprezentatív osztogatnivalót jelentettek.

A helyi kalendárium nem helyettesíti a település igényes helytörténeti feldolgozását, nem helyettesíti az iskolában rendszeresített helyismereti tanulnivalót, nem helyettesíti a rendszeres vagy alkalmi helyi/kistáji újságot, az azokban írottakkal nem is kell foglalkoznia. Időleges, akár évközi mellékleteiben azonban megjelenhetnek a helybéli költők versei, a valami fontos helyi eseményre, évfordulóra, neves családra stb. vonatkozó emlékezés, helyi recept- vagy fotógyűjtemények, tematikus iskolai dolgozat-összeállítások, helyi rajzversenyek, alkotótáborok pályamunkái stb.; valamennyi olyan dokumentum tehát, ami a helybéli életre vonatkozik, arról szól, azt ábrázolja, és ezzel a helybéli identitást erősíti.

A kalendáriumok előkészítésének és szerkesztésének munkája során kerülni kell a helyi értelmiségiek túlsúlyát; a legszerencsésebb megoldás az, ha egy több nemzedéket tanító tanárt nyerhetünk meg az előkészítést végző csapat lelkének, aki aztán maga köré a legkülönbélebb embereket gyűjtheti be arra figyelemmel, hogy ők azért az írásbeli kifejezőkészség elemeinek birtokában legyenek. Persze kellenek a csapatba szervezők, mint ahogy kellenek hirdető is. Szerencsés, ha ez utóbbiak is kifejezetten helybéliek, akik hirdetésének díja hozzájárul a nyomdatermék előállításához. Közösségfejlesztő csak a munka elindításához szükséges, akinek a 'szerkesztőség' önálló működésétől kezdődő feladata pusztán a külső véleményformálás. Döntő szava nem lehet. Megjegyzendő, hogy a kiadvány a közösségfejlesztés szempontjából csak akkor hordoz értéket és eredményt, ha alapító szerkesztősége évekre összekovácsolódik, és már a többedik kalendárium megjelenését követően új helyi emberekkel is bővült.

(*Helyi tankatalógus*) A „tanítana-tanulna” címjegyzék ugyancsak a '80-es évek elejének népművelő-szakmai innovációja volt; önálló kötetei ritkák, inkább a kalendáriumok egy fejezetét jelentik. Esetükben a kalendáriumoknál egyszerűbb akcióról van szó, és attól eltérően elkészítése nem társadalmiasítható, szerkesztését a közösségfejlesztőknek kell végezniük. A tankatalógus a helybéliek nevének, címének, és ha szükséges, telefonszámuknak feltüntetésével abc-rendbe szedi mindazokat a témákat, amelyekhez valaki(k) ért(enek), és jártasságukat magánúton az érdeklődőknek szívesen átadnák, illetve azok érdeklődési körét és adatait, akik valamit meg szeretnének tanulni. A módszer a közösségfejlesztők által szervezett adatgyűjtést követően egy szerkesztett kiadványt eredményez, amely minden helybéli háztartásba elkerül – ezt követően az érintettek bízva minden további lépést. Érzékelhető sikere esetén a tankatalógus egy-másfél év múlva bővített kiadvással újra megjelenhet feltételezve, hogy a korábbinál többen ajánlják majd

saját jártasságuk megismerését másoknak, illetőleg, hogy megint mások bátrabban vallják meg járatlanságukat, tanácsadót keresve.

Az önműködő rendszert figyelemmel kísérő népművelő (közösségfejlesztő, ifjúságsegítő, szociális munkás) természetesen ötletet kaphat bizonyos ismeretek szervezett formában való terjesztésére, klubok vagy szakkörök, esetleg önálló egyesületek szervezésére; de ez már egy másik, bár ebből logikusan következő lépés. A tankatalógus értéke és lényege természetesen nemcsak az, hogy valaki valamit megtudhat/megtanulhat, hanem annak érzékeltetése is, hogy egyszerű ismereteink (a rétes- vagy a kovászos uborka - készítés, a tapétázás, a kaszálás, a fotózás, a tolltisztítás, stb.) nem lebecsülendő, sőt! – mások számára fontos értékkel bírnak. A manapság lekezelte hétköznapi tudást lehet ezzel az eljárással fölértékelni, miközben persze értéket jelent az is, hogy az önkéntes, az érdeklődésen, az érdeken alapuló ismeretszerzés összehoz embereket, családokat is, közöttük új, barátságos viszonylatokat teremtve.

Sárospatak kistérségi szerepköréből adódóan természetesen elkészíthető a tankatalógus kistérségi változata/variációja is, hiszen az érdeklődők bárhová való eljutása manapság nem megoldhatatlan. Esetleg városi sikere után a második készülhet így. A kistérség egészét érintő kiadvány nemcsak az eltérő ismeretanyag és az érdeklődési kör nagyobb szóródása miatt lehet érdekes, hanem a térségi emberi együttműködések sokasítása miatt is hasznos, fontos.

Egy, a művelődési otthon iránti megváltozott igényeket jelző tanulmány⁴ egyik táblázatában a kívánatos művelődési otthoni sajátosságok szempontjait gyűjtötték össze. Tanulságos, hogy abban a megkérdezettek 28%-a tartotta fontosnak azt, hogy az intézményben „legyen lehetőségük az embereknek arra, hogy bemutathassák, hogy másoknak átadhassák tudásukat”. Ezt a kívánalmat bőven kielégíti a most javasolt közösségfejlesztő módszer, és még intézmény sem kell hozzá. A szerző rákérdezett arra is, hogy van-e valakinek valamilyen speciális tudása, olyan, amit szívesen megmutatna vagy átadna másoknak. A megkérdezettek 24%-ától igenlő választ kapott. A 'felajánlott' tudásanyagból mesterségbeli tudás, korszerű tudományos és közhasznú ismeret 9%, humán értékek ápolása 6%, szabadidős, művelődési tevékenységek 5%, háztartási, otthonépítési ismeret 4%. Ez nyilván Sárospatakon sem lenne másképp. A helyi tankatalógus mindezt önkormányzati infrastruktúra nélkül kínálja azzal a hozzáadékkal, hogy az érdeklődésen alapuló ismerkedés a helyi társadalom szövetét erősíti.

(*Önkéntes szolgálatok*) Az önkéntes szolgálatok alábbi variációinak kialakítása helyi közösségfejlesztői munka eredménye, annak egyik 'terméke' lehet. Egy-egy hosszú távon hasonló, alkalmi feladat vagy feladatrész társadalmiasított megoldására szervezett, önkéntesekből álló, idővel akár egyesületté formálódó munkacsoportok az önkormányzat funkciói szerint közvetlenül a hivatal szervezetei vagy a település hasonló célú intézményei mellett szerveződhetnek (korrepetálás, idősgondozás, gyermekfelügyelet, a műemlékvédelemben, a természet- és tájvédelemben való közreműködés, stb). A temetőben lévő híres emberek sírjának iskolásokkal való gondoztatásáról szóló ötlete, és pl. a helybéli hajléktalanokra vonatkozó problémafelvetése is önkéntes szolgálattal oldható meg. Az alkalmi önkéntes feladatellátás a hivataltól és intézményeitől függetlenül, pusztán az emberek, a családok között is elképzelhető; ez esetben az együttműködésben részes emberek a képességeik szerinti feladatellátásban állhatnak egymás szolgálatára, segít-

1 tudomány és társadalom

ségére (korrepetálás, gyermek- és idősfelügyelet, bevásárlás, betegkísérés, valamiféle házi vagy ház körüli munka, kerti tanácsadás, autós ügyintézés, szállítás stb.); a rendelkezésre-állás természetesen kölcsönös és általuk közösen nyilvántartott.

Az önkéntes szolgálatok fenti, vagy bármely más variációja a helybéli társadalmi szolidaritást erősíti; azt a jobbra elfeledett, a közelmúltban és jelenleg legfeljebb az egyházak által végzett/szorgalmazott habitust, ami valamikor jeles és általános hazai gyakorlattal bírt. A különféle önkéntes szolgálatok megerősödése esetén az ebben aktivizált polgárok városi szintű együttműködése is kívánatos; bizvást remélhetjük, hogy az ebben közreműködők azt idővel maguktól is megszervezik.

Természetesen elképzelhető, hogy egy 'önkéntes szolgálattal' kezdett akció olyan sikeres és annyi feladatot halmaz, hogy az meghaladja egy alkalmi csoport, vagy az adott célra alakított egyesület kereteit, és különösen feladatellátó képességét. Ebben az esetben az önkormányzat kössön feladatellátó szerződést az érintettekkel, és azt mindaddig újítsa meg, amíg a szervezet munkát talál. A kezdeményezések intézményesülhetnek is, ha a feladatellátás láthatóan hosszú távú és bizonyosan szükséges.

(Közösségi felmérés) Ez a technika az e feladattal megbízott közösségfejlesztők által vezérelt, akár hónapokon át szervezett és bonyolított módszer, amelynek során a feladat megvalósításában résztvevő helybéliek által szerkesztett és szervezett kérdőíves felmérés a mindenféle (avagy a megtalált résztvevők által szűkített, csak meghatározott részletre koncentráló) helyi állapotok megváltoztatására való lokális igényt/véleményt tudakolja ki. A helyben megoldandó feladatokhoz helybéli feladatvállalókat is kereső akció a nyilvános kiértékelést követően az eredmény/óhaj szerinti tervezőmunkához megtalált önkénteseket és az időközi csatlakozókat egyidejűleg aktivizálja, munkájukat ütemezi szerencsés (ám kívánatos) esetben az önkormányzattal közösen elhatározott feladatmegoldásra. A közösségi felmérés az előbb ismertetett eljárásoknál időben hosszabb és tartalmában összetettebb eljárás; sikeres bonyolítás esetén a település zömét megmozdítja, és többféle további közösségfejlesztési módszer 'előszobája', kezdete.

A metódus hallatán szokás ezt különféle technikájú felmérésekkel, PR-módszereket ötvöző (közvélemény)kutatásokkal helyettesíteni. Megjegyezzük, hogy a 'közösségi felmérés' szókapcsolattal illetett közösségfejlesztési eljárás azoknál lényegesen többre képes pusztán azért, mert esetében nem tájékozódásról, hanem alapvetően aktivizáló műveletről van szó, amiben bár fontos a helyben megoldandó feladat meghatározása, de legalább annyira fontos a megoldásában közreműködő helybéliek megtalálása. Kombinált tennivalóról van tehát szó, és az „időlegesen megbízott közösségfejlesztők” közreműködését azért is hangsúlyoztuk, mert ezt eredményesen alkalmazni helyben közismert humán szakemberekkel vagy hivatalnokokkal nem lehet.

(Jövőműhely) A „Jövőműhely” közösségfejlesztők közreműködésével és vezérlésével végzett helyi település- és társadalomfejlesztő tevékenység, amelynek eredményeképpen a folyamat során a helyben lakók fogalmazzák meg kívánalmaikat és víziójukat saját településükről és környezetéről. A hosszabb időn át szervezett és témánként több önkéntes munkacsoportot foglalkoztató tervezőmunka az eredmény elfogadását követően a részletkérdések megvalósításával foglalkozó közös munkában folytatódhat. A Jövőműhely esetében különösen fontos az önkormányzattal való folyamatos és összehangolt

együttműködés, különben a tervezőmunka illegalitásba kerül, és politikai felhangjai lesznek. Az eredményében a közösségi felméréssel rokonítható technika attól alapvetően a hosszabb távú feladat-meghatározásban különbözik.

(Társadalmi tervezés) A „társadalmi tervezéséknél” magyarra fordított angolszász eljárás a településen létrehozandó bármiféle beruházás, fizikai fejlesztés tervezési fázis előtti részletes meg-és kibeszélését jelenti annak érdekében, hogy az azzal járó bármiféle sérelmek vagy feszültségek ne az építkezés során fogalmazódjanak meg, hanem már azt megelőzően feloldódjanak. Természetes, hogy semmit sem lehet létrehozni úgy, hogy valakin sérelem ne essék, ám ezzel (az egyébként időigényes, és nagy műgonddal végzett) technikával szinte minden esetben megtalálható a legkisebb közös többszörös. A társadalmi tervezés során felmerült helyzeteket az ismeretlen eljárások, következmények megtanításával/megtanulásával lehet megoldani. Fontos, hogy a leendő beruházás lehetőleg mindenki egyetértését bírja, arról nem beszélve, hogy egy létesítmény csak jobb lehet egy helyi társadalmi tervezés eredményeképp.

Sajátos válfaja a társadalmi tervezésnek a város adott intézményrendszerének valamilyen külső ok miatt történő átszabása, szűkítése (például a mai, sok esetben kényszerű iskolabezárási hullám) avagy a város intézményeinek, kapacitásának bármiféle belső/külső okból való bővítése (pl. ipari zóna vagy akár lakópark kijelölése esetén). Ez is társadalmi tervezést kívánó helyzet és állapot, amit közmegegyezésre megoldanunk bár nehéz, de jeles társadalomépítő hozadékot jelentő akciósorozat.

(Tanulókörök) Bármiféle gyakorlati, közéleti, humán témában, a közösségi felmérés vagy a Jövőműhely során, esetleg a tankatalógus révén felmerült, avagy a később említendő technikák eredményeképp megfogalmazódó témákban 12-18 fő számára jelentős otthoni felkészülést igénylő, esetenként közös tanulással és konzultációval járó közösségi tanulási forma. Lényege a kifejezetten önkéntes részvétel, időtartama általában néhány hónap, ezt követően a tapasztalatok szerint a társaság átalakul (megszűnik, oszródik vagy bővül, esetleg más témát keres/talál, például az eredeti téma egyik részletkérdésével foglalkozna) vagy akár egyesületben önállósul. A skandináv (eredetileg finn) tanulóköri mozgalom százezres kurzusokat, regionális és országos központot, központilag biztosított oktatóanyagokat, a hasonlók iránt érdeklődők rendszeres találkozásait, támogatott utaztatását jelenti. Bár ez a struktúra nem épült ki nálunk, ám ettől a tanulókörök bátran megszervezhetők különösen, ha a szándék önkormányzati támogatást kap, és ha akad olyan helybéli szervezet (iskola, művelődési otthon, népfőiskolai központ stb), amely az ilyen tanulókörök rendszeres találkozásait szorgalmazza és lebonyolítja.

Közösségfejlesztési eljáráséknél akkor sikeres, ha szervezői és mozgatói a feladatot vállaló helybéliek. Bátorításuk esetén jól kiépített háttérrel kell, hogy teremtsünk a tanulni- és tudnivalók, az előadók, a konzultánsok, a tanulmányi segédanyagok, a számukra biztosítandó eseti tanácsadás, valamint a hasonlók iránt érdeklődők megismerése tárgyában. Kistérségi, tehát néhány környékbeli településre kiterjedő változata is megszervezhető.

Bár nem lehet feladatunk, hogy az emberek felkeltett érdeklődése szerinti leendő tanulóköri témákat orientáljam, de például a testvérvárosi kapcsolatok szervezése, vagy a turisztikai fejlesztések mentén is sok olyan téma akadhat, ami a szakmásváltási bizonylat

(tehát a bizonyítvány) nélküli, pusztán a tájékozottság okáért végzett tanulást/tájékozá-
dást eredményezheti.

A már idézett művelődésszociológiai kutatás szerint a pusztán andalító művelődési tevé-
kenység helyett az emberek manapság (hasonlatosan a '70-es évek derekán is érzékel-
hető, akkor a háztáji földek növekvő hozama, az intenzív kertészeti kultúrák elterjedése, a
megnyíló vállalkozási lehetőségek miatt, ma bizonyára hasonlóképp a megélhetés okán)
ismét előtérbe helyezik az ismeretszerzést, a tanulást, ismereteik korszerűsítését. E te-
rületen tehát finom változások részesei vagyunk; közösségfejlesztési lehetőségeinkkel
éppen ebbe kell, hogy beépüljünk.

(Népfőiskola) Bár Sárospatak esetében a népfőiskolát értelmezni és annak fejlesztését
szorgalmazni nagy pimaszságra vall, de az önálló épülettel és állandó menedzsmenttel
rendelkező, elsősorban néhány környékbeli apró falu számára közös együttműködéssel
megszervezett bentlakásos képzési forma, amelynek egy-két hétig tartó kurzusain 12-25
azonos képzettségű/élethelyzetű környékbeli, jobbára felnőtt tanuló, itt sem jött létre az utób-
bi évtizedekben. Mint közismert, ennek ajánlatát/tematikáját a helyi/kistáji igények szerint
kell meghatározni. Az oktatásnak a résztvevők szabadidő-struktúrájához kell igazodnia (pl.
mezőgazdasággal foglalkozók számára bentlakás csak a téli hónapokban; a munkanél-
küliek képzése a közmunkával nem terhelt időszakban, a fiataloknak a nyári szünidőre
figyelemmel, stb). A népfőiskolák hagyományos társadalomépítő, háztartástani, gazdasági,
közéleti kurzusai mellett szakmai, esetleg OKJ-s képzéseket is szervezhetnek, de ezek
esetében is alkalmazni kell a népfőiskolai képzési mód közösségépítő formációt.

A sárospataki turisztikai fejlesztések tárgyában kiemelt figyelmet kell szentelnünk a
képzésekre. Tolmácsok, idegenvezetők képzésére és ezek szervezett továbbképzésé-
re. Helyi túravezetők képzésére, lakóhelytörténet oktatására. És még hozzátehetnénk a
példákat sorolando, hogy ennek keretében lehetne alkalmassá tenni a Református Kollé-
giumba látogató hazai és külföldi turisták vezetésére az ottani diákokat, a vallási turizmus
révén érkezők gyámolítására a presbitereket és a lelkészképző diákjait, a Sárospatakra
és környékére kiránduló iskolai osztályok fogadására a tanítóképzősöket, a Bodrog-menti
vadvízország megismertetését elősegítendő a helyi természetvédőket stb.

A népfőiskola infrastruktúrája nyáron a turistaforgalom számára, tavasszal és ősszel a
városi iskolák erdei iskola-típusú formációira, esetleg az alább kifejtendő MFR-típusú
oktatási formára is alkalmas lehet.

(Az érintett szülők egyesülete által szervezett szakmunkásképző /MFR/) A helyben a
vállalkozásukból élő családok gyermekeinek létesített, az érdekelt szülők által alapított
egyesület helyi szakképző iskolájának ötlete a '30-as évek franciaországi innovációja
volt. A módszer elterjedt, és manapság az egész frankofon világban kitűnően szolgálja a
nagyvárosoktól távoli, leginkább a kisvárosok és aprófalvas környékük fiataljainak szak-
munkásképzését, a szülők ottani vállalkozásainak szakszerű folytatását garantálva.

A '90-es évek elején Magyarországon is megkíséreltük e szisztéma honosítását. A szak-
munkásképzés rendszerének akkori mozdíthatatlansága, illetőleg az akkor még insta-
bil vállalkozói réteg miatt kezdeményezésünk annak ellenére vallott kudarcot, hogy azt
az odakünn már régen intézményesült kezdeményezés (francia neve szerint Maison
Familiale Rural = MFR) párizsi központja is támogatta volna tematikákkal, pedagógiai

programmal, oktatóanyagokkal, szakértőkkel, esetleg pénzzel. Az akkor elmaradt támogatások nyilván most is rendelkezésre állnak, ha valaki (esetünkben Sárospatakon és térségében) a szisztéma megfontolt honosítását megkezdené.

Az MFR alkalmas eljárás arra, hogy az elvándorló fiatalokat a város/a család magánál, helyben tartsa. Ha az érintettek közül kellő számú érdeklődőt találunk, a velük való egyeztetést, alapvetően a szisztéma elvi megismerését és elfogadását követően a megalakítandó szülői egyesület képviselői ki kell utazzanak tapasztalatszerzésre. Ezt követően kezdhetik el a látott/megismert minták alapján saját pedagógiai programjuk, tanterveik és tanmeneteik kidolgozását, illetőleg valamennyi olyan tennivaló elintézését, amelynek megléte feltétele a leendő oktatási intézmény akkreditálásának, regisztrálásának és nem utolsó sorban fejkvótájának.

Hangsúlyozandó, hogy az oktatási intézményt az abba járó gyerekek szüleinek egyesülete működteti, az tartja fenn, és ez alkalmazza a tanárokat is. Általános franciaországi tapasztalat, hogy miután gyermekük elvégezte az iskolát, a 2-4 esztendő alatt az iskolai közéletben aktivizált felnőttek nem hagyják fel szervezőmunkájukat, hanem, mert megszokták és megszerették a közszereplést, feladatot keresnek és találnak maguknak, így termelve/bővítve a településért cselekvően elkötelezettek táborát. A szakképző-iskolát fenntartó egyesület lehetséges alapítóit nemcsak a mezőgazdaságból (a termelésből és a termény/termékfeldolgozásból) élő családok köréből, és nemcsak az iparos, a kereskedő vállalkozók között lehet megtalálnunk, hanem a város és a kistáj fejlődésben lévő turizmusában érdekelt helyi/térségi családok között is; a vendéglátósok, a szálláshely-tulajdonosok és üzemeltetők, az utaztatással, az idegenvezetéssel, a tolmácsolással foglalkozó családok köréből tehát. A városi és a környékbeli turizmus fejlesztési szándékait csak szakképzett emberek (és leginkább az ebben érdekelt vállalkozásokban részes családok gyermekei) valósíthatják meg.

(Gyermek-és ifjúsági önkormányzat) A gyermek- és ifjúsági önkormányzatok gyakorlata 1992-ben honosult, ugyancsak francia példa alapján. Az eljárás lényege, hogy a település 12-18 éves korosztályából azokat, akiket a településért végzett önkéntes munka érdekel, szabályos, a felnőtt önkormányzat választási eljárását alkalmazva helyzetbe hozzuk és ezzel közjogi gyakorlatot biztosítunk számukra kortársaik érdekképviselője és érdekvédelem feladatkörében. A módszer akkor sikeres, ha működésükhöz a felnőtt önkormányzat pénzeszközöket és döntési jogköröket ad át, ha véleményüket az őket érintő kérdésekben valóban kikéri és komolyan is veszi. A szerte Magyarországon elterjedt forma az érintettek országos tapasztalatszerzésének lehetőségét biztosítja, a francia (az olasz, a román, a szlovák) gyakorlat pedig a nemzetközi kapcsolatok építésére alkalmas. A gyermek- és ifjúsági önkormányzatokban több évig aktivizált fiatalok megértik, átlátják és begyakorolják a települési szintű tennivalókat, a képviselő-testületek generációváltásánál már számítani lehet rájuk.

A többi formációhoz hasonlóan ez a közösségépítési eljárás is érzékeny; esetünkben első sorban az őszinteséget kell hangsúlyoznunk. Csak abban az esetben van értelme ezt a módszert alkalmazni, ha a felnőtt önkormányzat képes önmérsékletre a fiatalokat illetően, ha valóban átad feladatokat, és a feladatátadást követően nem agresszíven kifogásolja a megvalósítást. Szükséges, hogy a fiatalok mellett empatikus felnőtt segítő működjön közre; szerepe nem szabályozó, hanem kifejezetten és csakis orientáló, tanácsadó.

Hangsúlyozzuk, hogy a települési gyermek- és ifjúsági önkormányzat nem azonos az egy-egy iskolában vagy internátusban működő diákönkormányzattal, esetleg ezek valamilyen városi együttműködésével, 'kerekasztalával'. Ez utóbbiak egy-egy oktatási intézményben hatályosak, vagy a település középiskolás népességére vonatkoztatottak. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az iskola véleményünk szerint a tanulás, és nem a demokrácia műhelye; abban ily módon demokráciát játszani fából vaskarika, és csak a fogalom tudatos összezavarását, a demokrácia fogalmának és gyakorlatának lejáratását szolgálja. Valódi érdekképviselet, érdekérvényesítés és érdekvédelem csak települési szinten képzelhető el az ifjúság teljes körére, ami tehát független beiskolázottságtól, és a helyben lakás okán mindenkire érvényesíthető. Különösen, mivel települési léptékben ugyancsak demokratikus képviselői elvek érvényesülnek. Jó esetben).

Ha a kistérség 16 településének zömében megalakul a helyi gyermek- és ifjúsági önkormányzat, úgy ezek (hasonlóan Magyarország más kis- és mikrotérségeihez) kistérségi együttműködésüket is megteremthetik. Így a fiatalok, gyakorlatilag a 14-28 éves korosztály térségi érdekképviselethez jut (például a lakáshoz/házhelyhez jutásban, a szórakozóhelyek létében és működésük megítélésében, a képzési és átképzési lehetőségekben, a kezdő vállalkozókra vonatkozó segítség módjainak kidolgozásában és egyéb, az érintettek által fontosnak minősített kérdésekben).

Érdekes, hogy a felhasznált irodalomban jelzett anyagok egyikében sem merül fel a korosztályi érdekképviseletre vonatkozó utalás. A közművelődési szakfelületi jelentésben arra ugyan történik utalás, hogy a Sárospataki Diáknapok '60-as - '80-as években folytatólagos gyakorlatát fel kéne eleveníteni, ám ebbéli javaslatukat az önkormányzathoz címzik. Az eszükbe sem jut, hogy ezzel éppen a diákokat (a felsős gimnazistákat, a lelkész-képző diákjait, a Tanítóképző hallgatóit, a HÖK-szervezeteket stb.) lehetne megbízni. Pedig mi mástól lenne cselekvőképes és a másik emberrel együttműködő egy jövődő felnőtt, ha nem attól, hogy ilyen szervezőmunkában begyakorolta magát?

(A helyi nyilvánosság megteremtése) A választási gyűléseken kívül egyedül a közmeghallgatás intézménye rendszeresítődött Magyarországon a helyi ügyek közös megbeszélésének formájaként. Javasoljuk, hogy valamennyi fontos, több embert érintő kérdésben az önkormányzat, a helyben működő, közélettel foglalkozó egyesületek, a gyermek- és ifjúsági önkormányzat, a helyi kalendárium és az újság szerkesztősége, az iskola vagy bármilyen más intézmény szabadon hívjon össze megbeszélést bármiféle közérdekű téma, annak alternatív megoldásainak/variációinak ismertetésére, megbeszélésére. Ennek során lehessen kérdezni és ellentmondani. Lehessen új szakértőt kérni, és lehessen vele majd később folytatni a témát. Az összejöveteleken felvetett témák szerint alakuljanak különböző munkaközösségek, műhelyek az adott kérdés alapos körüljárására. Ezek tájékozódásuk/munkájuk végeztével ugyanilyen kör előtt számoljanak be arról, hogy mire jutottak. Minden lehetséges eszközzel (például erkölcsi és anyagi támogatással, helyiség- és irodahasználat biztosításával stb.) elő kell segíteni azt is, hogy az adott téma/kérdés iránt érdeklődők közös munkájukat az arra orientált, a feladat megoldásában részt vállaló egyesületben folytathassák. Mindez kerüljön nyilvánosságra a helyi tévében, újságban. A gyűlés-sorozatok tudatos helyi felvállalása és az azokról való folyamatos tudósítás évek múltán nyitott és tájékozott helyi közéletet eredményez.

A '90-es évek elejének szakmai innovációjaként jelentek meg Magyarországon a *közösségi rádiók*, amelyek az igényes helyi tájékoztatás érdekében, a civil társadalom kiépítését szorgalmazva és ebben mintegy tanácsadóként közreműködve, alapvetően önkéntesekkel dolgozva sugároznak. Sárospatakon ennek intézményi, városi, kistérségi variációja is elképzelhető úgy, hogy a lehetőséget fel kell ajánlani néhány érdeklődőnek. Bizonyos, hogy mint szerte Magyarországon, úgy itt is találunk e műfajra érzékeny és tehetséges önkénteseket. Az ORTT időnként pályázatot hirdet a használható frekvenciákra, és ez (különösen kis, pár kilométeres hatókörre) általában sikerrel szerezhető meg. A kistáji közösségi rádió a hallgató szempontjából a lokális, az adott intézményre, a városra vagy térségére, legfeljebb a Zemplénre, a Bodroghözre vonatkozó hírek, tudósítások, riportok miatt különösen érdekes, a helyi nyilvánosság megteremtésében végzett szerepe tehát óriási. A rádiózásban közreműködő önkéntesek számára különös képességfejlesztő lehetőséget biztosít. Nem felejtendő, hogy ők bizonyára a legteljesebb mértékben amatőrök; Sárospatakon és környékén eddig nem volt módja valakinek a rádiózásban gyakorolnia magát. Az adásban, a műsorszerkesztésben közreműködőkön kívül sok műszaki- és szervezőmunka adódik, sokak számára teremt tehát értelmes elfoglaltságot a rádiózás üresen elfolyó szabadidejük terhére.

A helyi *kábeltelevízió* műsorába kistérségi híradót szerkeszthet egy erre vállalkozó csoport, egyesület, esetleg a gyermek- és ifjúsági önkormányzat. Nem az a feladat, hogy a helyi (önkormányzati) híradót pótolja, hanem hogy az általuk biztosított tájékoztatás mellett sokszínű és sokféle hír-és képanyag kerüljön el a lakásokba úgy, hogy ahhoz hozzá lehessen szólni, azokat szabadon lehessen tovább fűzni. (A Győr-Moson-Sopron megyei Kisbábót Kocsmatelevíziója e kis faluban különös és fontos helyi nyilvánosságot teremt évek óta. Ha Sárospatakon él hasonló elkötelezettségű amatőrfilmes, egy, a filmekkel együtt szervezett mintaadó találkozásra elhívható az odavalósi szerző valami hasonló folyamat pataki elindítására.)

A város *internetes honlapjának* bizonyos oldalait is lehet erre alkalmas, esetleg e célra életre hívott egyesülettel szerkeszteni. Az ebbéli közös munka összekovácsolja az ez iránt érdeklődőket, és általuk olyan friss szempontok, interaktív oldalak jelenhetnek meg, amire egy ezzel foglalkozó profi nem is gondol.

(*Egyesületek*) A klasszikusnak mondható civil szervezetekből több is van Sárospatakon, ám az is bizonyos, hogy még sok természetvédő, környezetvédő, közéleti, műkedvelő művészeti, a nem, a kor, a foglalkozás, az élethelyzet vagy hobbi szerinti társaság szerveződhet az erre irányuló bátorítás és fejlesztőmunka hatására. A minél több önálló és autonóm helyi szervezkedés és szervezet határozott cél kell, hogy legyen, és minden erőnkkel azon kell legyünk, hogy kapcsolati hálójuk a jelenleginél sokkal jobban keresztül-kösse az egész várost.

A különféle egyesületek támogatására csekély összegű helyi pénzalap létezik. Az összeget növelni kell, és el kell különíteni azt a városi nagyrendezvényeket támogató alaptól. Az egyesületek száma már a további támogatás ígértétől, és különösen garanciájától bővülni fog, és bővítheti azt a közösségfejlesztési munka is. Az autonóm egyesületi lét és élet a város társadalmának és a városi közösségek fejlesztésének leghagyományosabb, ám legfontosabb útja-módja, éppen ezért tevékenységüket és munkájukat nemcsak pénzzel, hanem igényes fejlesztő-segítő munkával a háttérből is gyámolítani kell.

1 tudomány és társadalom

Még a '80-as évek derekán járt egy magyar népművelői csoport egy francia kisvárosban azt tanulmányozandó, hogy ott hányan vannak, milyen célra szerveződnek és miként működnek az ottani egyesületek. Érdekelte őket az egyesületek finanszírozása, és az is, hogy együttműködésük mennyire tartós, s hogy a város kötelező feladatainak ellátásában számít-e rájuk, tehát hogy az egyesületekkel miképpen társadalmiasítja önkormányzati munkáját? A majd' tízezres kisvárosban ötvennél több egyesületre akadtak. Miután mind-egyikkel találkoztak, a búcsúestén három ismeretlen emberre akadtak. Kiderült, hogy ők a város alkalmazásában álló társaság- és közösségfejlesztők, akiknek az a dolga, hogy a város polgáraiból kéthavonta egy-egy új egyesületet alakítsanak. Ha bejegyezték az új szervezetet, és ha az működni kezdett úgy, hogy tevékenységéhez már fedezetet is szerzett (például sikeresen pályázott), állásban maradhattak újabb két hónapig. Feladatuk tehát a folyamatos egyesületszervezés, mondhatnánk, hogy az állandó közösségte-remtés volt.

Megismerve a szisztémát megkérdezték a polgármestert, hogy miért vállalja, miért szorgalmazza ezt, s végül hol a határ? Mikorra elvárható, hogy a kisváros társadalma a lehetséges közösségekkel teljesen meg- és átszervezett legyen? Mikortól nem lehet megkövetelni tehát tőlük a kéthavonkénti teljesítményt? Válaszában nem mondott határidőt. Szerinte az idők végezetéig folytatható ez a közösségi fejlesztőmunka annál is inkább, mert mindig vannak/lesznek csoportok, amelyek szükségképpen felbomlanak. Vagy azért, mert időközben teljesítették feladatukat, vagy mert az abban közreműködők megunták a részvételét. Esetleg harag támadt közöttük. Mindig adódnak új résztvevők egy korábban nem gondolt közös feladatmegoldásra. A szervezőmunkának már azért sem lehet vége, mert az emberek elfelejtették az egymás közötti együttműködést, a közösségben való munkálkodást. Nem nagyon érdekli őket a másik ember. Nem érdekli őket semmi, csak saját s legfeljebb családi jól-létük, s ezt ő nem tartja elegendőnek, tenni akar ellene. Az ember társas lény, és a véletlenszerű együttléteken, az iskolán és a munkahelyen túl még számtalan közösségbe kell merítenie magát azért, hogy képességeit kifejlessze, ismeretei árnyaltak, világlátása harmonikus legyen. Maguktól immár nem képesek megtalálni társaikat mindabban, ami érdekli őket. Még gyakran abban is cselekvőképtelenek, ami az érdekükben áll. A régen bizonyára megvolt képesség szinte mindenkiben kihuny a megerősödött magánvilág, a televízió meg az autózás, az egész kinyílt univerzum okán. És ha régen sem volt meg, hát most viszont legyen, mert ebben a globálissá vált világban csak a lokalításban találhatja meg önmagát az ember családján és gyerekein túl, a baráti körökből épülő közösségek által.

Tulajdonképpen Tamási Áron Ábeljének tanulsága rejlik indoklásában. Hiszen mi mástól lehetünk valahol otthon a világban, mintsem az ismerőssé vált emberektől, a baráti-közösségi viszonyok tömegétől, az ezekkel teremtett számtalan emberi kapcsolattól?

Sárospatakon 1833-tól Kaszinó, 1869-től Olvasó Egylet, 1873-tól Polgári Olvasókör, 1874-től Irodalmi Kör, 1893-tól Társaskör, 1897-től Iparos Ifjúság Önképző Köre, 1899-től Polgári Kaszinó, 1900-tól a Hitelszövetkezet Népkönyvtári Egyesülete, Református Nőegylet, 1902-től Izraelita Nőegylet, 1904-től Bét-Hamidrasch Egylet (Tanulmányház), 1922-től Magyar Nemzeti Szövetség, Iparoskör, Gazdakör, 1943-tól Református Ifjúsági Egylet, 1944-től KALOT működött a Művelődéskutató Intézetben az 1988-ban megjelent egyesületi címtár szerint. Nem teljes a lista; ám még ebből is érzékelhető, hogy szervezett helyi társadalom működött e kisvárosban. Számtalan asztaltársaság és alkal-

mi amatőr csoport társulhatott mindehhez ugyanúgy, mint szerte a Monarchia és aztán a maradék-Magyarország polgárává váló világában – lásd erre a Molnár Ferenc megénekelte Pál utcai fiúkat is, amely sihederek már gyermekkorukban járatosak voltak az érdekérvényesítés egyesületi formáinak működtetésében. Hová lett ez a korábban megvolt társadalmi tudás és tapasztalat?

(Civil fenntartásban működő művelődési/közösségi ház) A művelődési otthonok (jobbára 1949-től eredeztethető) önkormányzati működtetése erősen tartja magát, legfeljebb a kht-sítás tudott ezen léket verni, ám ez a népművelők önkiszármányolására alkalmas forma is csak módjával terjedt el az országban. Az egyesületi intézményműködtetés csak a '90-es évek derekától jelent meg újra, és jobbára a falvak, a lehatárolt városi településrészek vagy a kisvárosok sajátja, esetleg rétegintézmények (jellemzően ifjúsági házak) váltak egyesületi működtetésűvé. Ezekben a hónapokban azonban már megfogalmazódott néhány nagyobb városban is a társadalmiasított intézményműködtetés; javasoljuk, hogy kellő megfontolás és előkészítést követően Sárospatak is kerüljön közéjük különösen, mert van annyi markáns és működő civil szervezete, akik (esetleg egy idő után?) rávehetők az e célra alakítandó konzorciumra.

Az egyesületi működtetésű művelődési otthonban minden aktivitás (amatőr művészeti csoport, klub, szakkör, tanfolyam) résztvevője művelődésotthon-egyesületi tag, amely viszony alapján az egyéb rendezvények kedvezményezett látogatója lehet. Saját érdekeldésének megfelelő aktivitásban való (éves, havi) részvételi díját annak költsége határozhatja meg, amit pályázati nyeresmény vagy önkormányzati döntés (tulajdonképpen céltámogatás) csökkenthet. Tagsági viszonya lehetőséget biztosít számára az évente egy-kétszer szervezett közgyűlésen a stratégiai döntésekbe beleszólni, és azt alakítani, befolyásolni. A konzorciumot alkotó egyesületek és a különféle, az intézmény által szervezett aktivitások képviselőiből alakult elnökség évente/kétévente változó elnökkel működő vezetőséget választ; ők alkalmaz(hat)nák azokat a népművelőket, akik az intézményi tevékenységszervezést animátorként végzik. A művelődésotthon-egyesület a város önkormányzatával feladat-ellátási szerződést köt, amiben a képviselő-testület pontosan rögzítheti a szakmai teljesítményre vonatkozó és egyéb elvárásait. A civil működtetés nemcsak azt jelenti, hogy a létező vagy megalakuló helyi egyesületek abban működési helyet kaphatnak, hanem azt is, hogy bennük a lakossági igényeknek megfelelő tevékenységet szervezhet néhány (természetesen szakképzett), ám kenyéradó gazdáinak, tehát végül a használóknak, a helybéli embereknek elkötelezett szakember. Itt működtethető a gyermek- és ifjúsági önkormányzat, a (meg- vagy átalakuló) népfőiskola vezérkara; innen sugározhat a közösségi rádió, itt szerkeszthetik a kalendáriumot. Ez adhat otthont a tanulóköröknek, és azoknak a bármiféle kulturális, művelődési, szabadidős, közéleti tevékenységfajtáknak, amelyek bárki(k)nek bármikor eszükbe juthatnak. Különösen, ha az ilyen kezdeményezések beindítását és fenntartását (már említett alapjából) némileg finanszírozza is az önkormányzat.

Sárospatak közművelődési koncepciója és vonatkozó rendelete egyaránt tudomásul veszi az 1997. évi CXL. törvény 79. §-ában lehetővé tett, közművelődési megállapodás keretében biztosított feladatellátást, amely lehetőséggel manapság alig élnek. Javasoljuk, hogy A Művelődés Házában igényesen dolgozó népművelőkkel, a kulturális/művelődésszervező egyesületek, az egyéb kulturális/közművelődési intézmények képviselőivel közösen

tekintsék át az ebbéli lehetőségeket, és a fokozatos, ám folyamatos társadalmiasítást szem előtt tartva egyre inkább alkalmazzák ezt a lehetőséget.

A már hivatkozott művelődésszociológiai tanulmányban arra a kérdésre, hogy fontosnak tartja-e, és milyen mértékben, hogy az Ön lakóhelyén „külön e célra szolgáló művelődési ház legyen”, 98 % válaszolt igennel. Érdekes a vélemények határozottsága is; a megkérdezettek több mint fele ezt az intézményt kiemelkedően fontosnak tartja. Mint a tanulmány szerzője írja „A művelődési házzal kapcsolatos lakossági elvárások tankönyvbe illően fogalmazzák meg a közművelődés funkcióját; sokkoló, hogy az emberek milyen világosan látják azt a tennivalót, amit a szakma nem”. Az öt területre összpontosult elvárások kiolvashatók a hivatkozott anyagból, ide csak annyi tartozik, hogy ha az intézményt az emberek maguk vezérik/működtetik, hogyne lennének még figyelmesebbek saját maguk igényeinek szolgálatára?

(Egyéb tennivalók) A szabadidő-szervezés ünnepi alkalmi változatlanul fontosak, de ezek inkább szórakoztató és az emberek szabadidejét szervező tevékenységek, közösségépítő funkciójuk csekély. A városban kialakult hagyományú nagyrendezvények, fesztiválok átgondolása nem feladat, annál is inkább, mert bizonyos, hogy ezek fejlesztésére/alakítására egyrészt van helybéli terv és szándék, másrészt a helyben élőknek is bizonyára van erre vonatkozó ötletük. Ez utóbbiak sem lebecsülendők! – bár ebben a végső szót a pályázati és a szponzorálási lehetőségek, és a városi költségvetés mondja ki. A szabadidő-szervezés új helyszínét jelentheti az a már több évtizede megfogalmazott (még A Művelődés Háza tervezésekor felmerült) szándék, hogy a tanítóképző és a művelődési ház közötti utcaszakasz lezárásával, a kerítés lebontásával és a két épület előtti tér összenyitásával jelentős, vendéglátásra és program-bonyolításra alkalmas szabad terület teremthető. A szükséges 'kulturaterjesztő' tennivalók során a város művelődési otthona eddig is mintaszerűen dolgozott, ám hogy azon túl még mire van igény és mire nyílik lehetőség, hogy mi helyett inkább mi mást kellene szervezniük, s azt hogyan és miképp, a társadalmiasított vezetésű intézmény bizonyosan (és mindenkinél jobban és hitelesebben) meg tudja majd határozni.

Az egyéni vállalkozói képességfejlesztést, a vállalkozások együttműködésére vonatkozó képességfejlesztését, a szövetkezésre való képességfejlesztést a közösségi művelődés részének tartjuk, hiszen a megtanult és alkalmazott képességeknek jeles helyi társadalomformáló ereje van. Ezeknek a tanulókörök egyéni oktatásában, a népfőiskola keretében vagy akár a művelődési otthon tevékenységformái között lehet helyet/alkalmat találni. A '90-es évek derekán angol példa nyomán több vállalkozás- és szövetkezetfejlesztő tanfolyamot szervezett a Közösségszolgálat Alapítvány majd a Közösségfejlesztők Egyesülete; jelenleg a Felső-Kiskunság területén és Jászszentlászlón zajlik ezzel rokonítható szakmai gyakorlat. Megjegyezzük, hogy a náluk alkalmazott és az itt javasolt képzések tartalmukban és különösen a képzést követő módszereikben jelentősen eltérnek a munkaügyi központok által szervezett, sok esetben sikertelen kurzusoktól.

A bármiféle vállalkozásba vagy szövetkezésbe kezdő helybéliek számára fizikai/technikai és az anyagi lehetőségek szerint inkubátorházat alakíthat a helyi önkormányzat; ez az igény következhet a sikeresen befejezett vállalkozásfejlesztési és/vagy szövetkezetfejlesztési tanfolyamból, az abban való részvétel a sikeres tanfolyami vizsga jutalma lehet, avagy éppen az inkubátorházban helyet igénylők kötelezhetők ebbéli speciális ismeretszerzésre.

(*Városi civil pénzalap*) Szükségesnek látszik a sárospataki civil világ fejlesztését és fenntartását szolgáló, alapvetően a működési költségeket fedező pályázható pénzalap megnövelése, és elkülönítése a városi nagyrendezvények támogatását biztosító alaptól. Ez a meglévő vagy az alakuló egyesületek biztos működtetésének hátterszágát, feltételét jelent(het)i. E tárgyban az első szabad választási ciklusban Püspökladány mutatott példát; akkori tapasztalataikat megújítva honosítani lehetne.

A lépésvajavslatok időrendje

Első lépésként

- a képviselő-testület ismerje meg a közösségfejlesztési programjavaslatot, és megnyert egyetértésük esetén
- kapjon megbízást egy szűk szakmai csapat (négy-hat szakember) az ütemezett feladatok megvalósítására.
- Ezt követően azonnal lássák el a közösségfejlesztést végző szakembereket minden olyan adattal, amely a helybéli állapotokat és az életminőséget jellemzi;
- csak ezt követően lehet (valódi első szakmai lépésként) megszervezzük azokat a nyilvános közösségi megbeszéléseket, amelyekről a továbblépés irányait várjuk. Ennek kezdő időpontja a képviselő-testületi döntést követő második hónap (bár megjegyezzük, hogy ez július-augusztusra nem eshet).
- Egyidejűleg a közösségfejlesztési folyamatok leendő vezérlői meg kell ismerjék a feladat megoldását felvállaló települések valamennyi civil szervezetét, valamennyi intézményét, a helyben működő egyházakat és azok szervezeteit, meg kell ismerjék Sárospatak és térsége jövőképeire vonatkozó helyi/térségi/megyei/regionális és országos döntéseket. Az első lépés a képviselő-testületi döntéstől számított három hónap múltán befejezhető.

Második lépésként

- el lehet kezdeni a nyilvános közösségi megbeszélések eredményeként körvonalazódó, az érintettek által ajánlott, vagy a résztvevők számára általunk mondott és számukra szimpatikus tennivalók (például a gyermek- és ifjúsági önkormányzatok, a kalendárium, a tanuló körök, a közösségi rádió, az önkéntes szolgálatok, a közösségi felmérés, az MFR, néhány szükségesnek látszó egyesület) előkészítését azokkal, akiknél erre érzékenységet találtunk.

A második lépés szakmai feladatai további négy hónapon belül körvonalazódnak (ebből a nyári hónapokat le kell számítani), eredményei természetesen csak később jelentkeznek.

Harmadik és minden további lépés

- az előbbieik sikere és a finanszírozási lehetőségek (például a humán fejlesztés egyes elemeire elfogadott pályázati nyeremények) szerint következik, bár bizonyos, hogy
- csak ekkor kezdhető el a művelődési otthon helyi egyesületi konzorcium általi működtetésének átadása, hiszen azt alapos feltáró/aktivizáló munka kell, hogy megelőzze (amelyből a jelenlegi alkalmazottak nem kihagyhatók!).

Jegyzetek

¹ Jelen összefoglaló a „Sárospatak város és a Sárospataki kistérség komplex fejlesztési programja” K+F munka keretében készült. Kutatásvezető: Dr. Koncz Gábor.

² Felhasznált források: A Művelődés Háza 2002. évi beszámolója; A Művelődés Háza beszámolója, 2006; Beke Pál: Bethlen Gábor Tündéerkertje (Ung-Tisza-Túr Eurorégió) közösségfejlesztési programjavaslat, kézirat, 2006; Kiss Brigitta: A turizmus és környezeti hatásai Sárospatakon és környékén, 2003; Nébliné Babik Katalin – Sajó Attila: Jelentés Sárospatak Önkormányzata közművelődési feladatellátásának általános, részletes szakfelügyeletéről, 2004; Pletnyik Józsefné: A turizmus hatásai Sárospatakon, 2006; Rák Judit: Németajkú települések a Zemplénben. Károlyfalva hagyományai, története és turizmusfejlesztési lehetőségei, 2005; Saláta László: Gondolatok a Sárospataki Lokálpatrióták Egyesülete városépítéssel, városfejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseiből, 2006; Sárospatak város Önkormányzatának közművelődési koncepciója (tervezet); Sárospatak Város Képviselőtestületének 10/1999 (III.31.) számú rendelete a helyi közművelődés szabályozásáról; Szentesi Renáta: Sárospatak mint modell értékű város, 2005; Tamás Erzsébet feljegyzései, 2006, 2007; Tótok Krisztina: Falusi turizmus a Felső-Tisza vidékén, 2003.

³ Ezek szinte mindegyike megtalálható a Népművelési Intézet (ma Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus) könyvtárában, illetőleg a Közösségfejlesztők Egyesülete Közösségi Adattárában (lásd erről még a www.kozossegfejlesztes.hu honlapot).

⁴ Lipp Márta: Települési szabadidős lehetőségek és a lakossági igények, Szín - Közösségi Művelődés, 2005. február (10. évfolyam, 1. szám), 1-6. o.

Arday Géza

Ottlík Géza és az írás művészete

Emléksorok születésének 95. évfordulóján

„Nehéz évtizedekben őrizte meg a magyar polgári irodalom folytonosságát. Makulátlanul tiszta maradt mind erkölcsi, mind művészi tekintetben olyan időkben, amikor a politika még nagy tehetségeket is megrontott. Közvetíteni tudott két egymással nem érintkező korszak között. Életműve egyaránt szemlélhető a huszadik század elejének s végének törekvései felől. Örököse egy nagy hagyománynak és ösztönzője irodalmunk megújulásának. Ennél többet aligha mondhat magáénak olyan alkotó, aki a nyelv művészetének továbbvitelére törekszik.”

Ezek a mondatok Szegedy-Maszák Mihály tollából valók, amelyekkel Ottlík Géza írói helyét, művészetét és feladatát jellemezte, valamint az irodalmunkban betöltött szerepét mutatta be. Szegedy-Maszák könyve nem életrajz, hanem műértelmezési kísérlet, amelyben az író sorsának mozzanatai közül csak a legszükségesebbeket említi. Első meghatározó mérföldkő, hogy 1923-ban a Hunyadi Mátyás katonai alreáliskola növendéke lett Kőszegen. A katonaiskola Ottlík saját mitológiájának alapjává vált, amely nemcsak az *Iskola a határonban* található meg.

Külön fejezetben tárgyalja a szerző Ottlík *Iskola a határon* című művének párhuzamát Robert Musil kisregényével, a *Törless iskolaéveivel*. Mindkét mű a felnőtté válást, a szülőktől való elszakadást, az elidegenedést dolgozza fel. Vallás és matematika, festmények és bölcséleti olvasmányok is fontos szerephez jutnak itt. Az efféle tematikus párhuzamok azonban könnyen külsőségekké válhatnak, ezért Szegedy-Maszák alaposabban mérlegeli ezeket. Kiemeli, hogy „az iskola arra tanít, hogy senki sincs erkölcsi tétlenségre kárhoztatva, vagyis kizárólag a saját akarata révén romolhat el az ember.” Pál apostolnak Luther, Kálvin és Karl Barth által is elemzett, rómaiakhoz írott leveléből vett idézetet.

A Monarchia kultúrája előre vetítette a 20. századot: a tudatalatti felfedezése éppúgy észrevehető benne, mint az expresszionista stílus előzménye vagy a multikulturalitás. Ottlík írásmódja visszatekintő jellegű, amelyhez néhány hasonló mű született a magyar irodalomban is, például Balla Borisz: *Nicky növendék*; Örley István: *Flocsek bukása*. Mindhárom regény a hiteles személyiség megjelenése előfeltételének tünteti fel a szülőktől elszakadást és a gyerekkortól való elidegenedést.

Ottlíkot egész életében szenvedélyesen érdekelte a szövegek átalakíthatósága. Wittgenstein Tractatusának szavaival – a „nyelvem határai világom határait jelentik”. Törless ezzel szemben saját lelkében fürkészi a tudattalan s az ösztön működését. Ottlík szellemi kötődése a nyelvjátékok zártságát állító kései Kosztolányihoz nagyon hasonlítható, ahol a nyelv teremti a valóságot.

Musil műve az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése előtt, Ottlíké viszont utána keletkezett. Musil válságban láttatja, Ottlík visszasóvárgott eszményként idézi fel a polgári szabadelvűség értékrendjét. A nyelvben is hasonló kétirányúság figyelhető meg: Törless

előrevetíti a tudat és az emberi lét értelmezésének későbbi módjait, az *Iskola a határon* viszont közelebb áll a 20-as és 30-as évek értékörző eszményeihez, mint az avantgárd újításaihoz. Az egyik mű előre, az expresszionizmus és az egzisztencializmus felé, a másik inkább visszatekint, s Kosztolányi és Márai írásmódjához kapcsolódik.

Érdekes párhuzamot von a könyvében Szegedy-Maszák, amely szerint „a *Die Verwirrungen des Zöglings Törless* és az *Iskola a határon* ugyanarról tanúskodik, amit a cseh Bohumil Hrabal így fogalmaztatott meg egyik hősével: Kelet-Európa nem a Poříčí-kapunál kezdődik, hanem odébb, ahol a régi, monarchiabeli empire állomásoknak vége szakad, valahol Galíciában, ahová még eljutott a görög tünpanon”.

Ottlik regényének felépítésével talán főként Jean Paul: *Kamaszévek* (Flegeljahre 1804-1805) című könyve rokon, mert ez a német mű is tartalmaz regényt a regényben, és a „*Doppalroman*”-t két ikertestvér közösen írja. Az *Iskola a határon* esetében Medve kézírata a betét, és a Las Meninas-ra tett utalás arra emlékeztet, hogy a regény szerkezete hasonló a festményéhez: megtalálható benne az alkotó önarcképe és a tükör is. A Bildungsroman a hős önnevelésével, az Erziehungsroman viszont a külső hatás elsődleges szerepét állítja előtérbe, Ottlik műve a két ideáltípus közötti játéktérben helyezhető el. Nem egyszerűen arról van szó, hogy egymással szomszédos szövegrészek egymástól távoli időpontokra vonatkoznak, hanem arról is, hogy a távlat mindvégig kettős, s az elbeszélő és az elbeszélés ideje egyszerre van érvényben.

Ottlik természettudományi tanulmányai (matematika-fizika szakos tanár) is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a távlat mibenlétét állította elbeszélő műve középpontjába. A megismerés az ő felfogása szerint elválaszthatatlan a perspektíva mibenlététől. A matematikai és fizikai ismeretek Ottlikot a művészet lényegének értelmezésében is befolyásolták. „*Nem céljuk a növényeknek, hogy megakadályozzák az élet kipusztítását. A művészetnek sincs szüksége semmilyen igazolásra, létjogosultsága indoklására. Hasonlóan a matematikához, nem törekszik semmiféle gyakorlati hasznosságra. Művészet, matematika: teljesen haszontalan és céltalan, mint maga a teremtett világ. Mégis mind a kettőt felhasználják számos célra.*” Az irodalomnak ez a szemlélete nyilvánvalóan közel áll Babitséhoz. Benne rejlik a meglehetősen éles különbségtevés egyfelől irodalom, másfelől a szövegek értelmezése és felhasználása között. Az *Iskola a határon* fejezeteiben az időszerkezet érzékelhető a legközvetlenebbül, mindenütt szembetűnik az időmegjelölések hangsúlyos szerepe. Ottlik a külső időt a belső időnek rendeli alá. Az értelmezés közismerten olyan tevékenység, amely kezdeti vagy legegyszerűbb formájában a jelentőtől a jelentetthez vezet. Felépítése nem magán-, hanem párbeszédhez hasonlít, amelynek nincs egyértelmű végkicsengése. Ezért a szövegnek többféle magyarázata képzelhető el, s ezért érezzük jobban újraolvasásának kényszerét. A szövegek közöttiség az olvasó függvénye, hiszen ő választja ki előfeltevései alapján, hogy milyen más szövegekkel hozza összefüggésbe az általa értelmezett művet.

1980-ban ötödik kiadása jelent meg az *Iskola a határon*nak. Esterházy Péter 1981. december 10. és 1982. március 15. között körülbelül 250 óra alatt lemásolta egy 57 x 77 centiméteres rajzlapra a regény szövegét; az így keletkezett kép sokszorosított mását mellékletként megkapták a *Mozgó Világ* című folyóirat olvasói. Ugyanezen év könyvhetén jelent meg Esterházy Péter kötete, a *Ki szavatol a lady biztonságáért?*, amely már a címével is Ottlik *Minden megvan* történetét idézi. 1948-57 között Ottlik kiszorult (sok pályatársához hasonlóan) a hivatalos irodalmi életből, ezért ő is fordítani kezdett, mint

jó néhány más író. Ottlik ennek a korszaknak a summáját ki is mondta: „*az író akkor is dolgozik, ha hallgat*”.

Lengyel Balázs „*titkos nagy írónak*” nevezte őt, akinek legendája van. Egy nyugati kritika így fogalmazott vele kapcsolatban: „*megtanulhatnánk Ottliktól, hogyan kell könyveket nem pusztán termelni, hanem megírni, és hogy az írás még mindig művészet*”. Egész életében gyötrődve és nehezen írt. Czigány György így nyilatkozott alaposágáról: „*Egy könyvön száz évig kotlik / Mégis legjobb írónk Ottlik.*”

Hivatkozott művek

Szegedy-Maszák Mihály: *Ottlik Géza*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999.

Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető Könyvkiadó, 1992.

Robert Musil: *Törless iskolaévei /Eredeti cím: Die Verwirrungen des Zöglings Törless/*, Európa Könyvkiadó, 1996.

További felhasznált irodalom

Balassa Péter: *Levegős labirintus = Alföld*, 1993. 11. szám, 53-58. o.

Fűzfa Balázs: *Sem azé, aki fut – Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, Argumentum Kiadó, 2006.

Korda Eszter: *Ecset és toll – Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas Kiadó, 2005.

Lengyel Balázs: *Cédulák az Ottlik-stílusról*, in: *Zöld és arany*, Magvető Könyvkiadó, 1988, 312-318. o.

Szegedy-Maszák Mihály: *Példázat a belső függetlenségről = Alföld*, 1982. 10. szám, 52-64. o.

Szegedy-Maszák Mihály: *Musil és Ottlik = Új Írás*, 1987. XXVII. évf. 3. szám, 73-78. o.

Kézi Erzsébet

A család változásának történelmi dimenziói

A család egyaránt rendelkezik gazdasági, biológiai és társadalmi funkciókkal.¹ „A család valamilyen formája nélkülözhetetlen, mivel az élet első éveit nem élhetjük túl segítség nélkül. Ennek a segítségnek nem kell feltétlenül genetikusan összetartozó személyektől származnia. A csecsemő a családi struktúrán keresztül integrálódik a társadalomba. A kultúra elsajátítása a család társadalmi integráló mechanizmusán keresztül történik. A család az érzelmi szükségletek kielégítésének központja.”² A következőkben az alapfogalmakból kiindulva mutatjuk be a család helyzetének változását az egyes történelmi korszakokban.

Az őskorban nem beszélhetünk monogám családról. Az emberek kisebb-nagyobb csoportokban éltek, hogy meg tudják magukat védeni az állatoktól, és képesek legyenek megfelelő mennyiségű táplálék megszerzésére. A paleolitikumban az együtt élő emberek csoportjában kiemelkedő szerepe volt a nőknek, mert a gyűjtögetés munkáját ők végezték, és ez jelentette a biztosabb megélhetési lehetőséget. A poligám párkapcsolatok miatt a gyermek származását is a nőkhöz kapcsolták. „...a csoportházasság (exogámia) miatt hangsúlyozottan érvényes volt, hogy csak az anya személye a biztos, ezért az egy anyától származókat tekintették összetartozóknak. Érthető tehát, hogy az asszonyt, az anyát kiváltságos tisztelet vette körül, s az anyaságnak nagy szerepe volt a kultikus életben és a mágiában is.”³ Az ősközösség felbomlásával azonban a csoportházasságokat felváltotta a monogám házasság. A családfő szerepe mind a családban, mind a társadalomban egyre jelentősebb lett. Ez a folyamat gazdasági tényezőhöz kapcsolódott: a család eltartásában a földművelésnek és az állattartásnak, valamint a háziiparnak a jelentősége növekedett. E gazdasági ágak művelésében pedig a férfiak szerepe volt a meghatározó. Mezopotámiában „Hammurabi törvénykönyve alapján (kr.e 1750 körül) a hozomány szerepe az asszony gyermekeinek megfelelő felnevelése volt. Ha az anya meghalt, hozománya nem a férjét, hanem gyermekeit illette. Ha elvált, visszakapta hozományát, s ehhez megkapta férje vagyonának felét, hogy gyermekeit felnevelhesse”.⁴ Érdekes, hogy Hammurabi törvényei nem tiltották a válást, valamint nagyon helyesen az öröklésnél a gyermekek érdeke volt a döntő. A válás lehetőségének fenntartása arra utal, hogy a családi együttélés az ókorban sem volt problémamentes.

Egyiptom lakói szerint első királyaik az istenek voltak. Erről szól az egyik legismertebb egyiptomi mítosz, Ozirisz és Ízisz története. Ozirisz a termékenység, a halál és az újjáéledés istene, az alvilág királya és a holtak bírása. Felesége és nővére, Ízisz, Egyiptom legnagyobb, legismertebb istennője volt, a hitvesi hűség és az önfeláldozó anyai szeretet megtestesítője, a varázslás szakértője. Az ókori Egyiptomban a házasság az élet fontos része, nemcsak földi boldogságuk, hanem a halál utáni életük is függött attól, hogy utódaik megőrzik-e nevüket. A házasságkötés nem kapcsolódott vallási szertartáshoz, bár

házassági szerződést kötöttek. A „házalapítás”, vagyis a házasságkötés után a feleség a ház úrnője lett, ő intézte a család ügyeit. Egyiptomot a törvény előtti egyenlőség jellemezte a nemek tekintetében. A férj halála után a feleség a vagyon egyharmad részét örökölte, a vagyon kétharmad része a gyerekeket illette. Az egyiptomiak az uralkodó kivételével egynejűségben éltek. Az uralkodó másodfeleségeinek elsősorban diplomáciai, politikai jelentősége volt. Nem tiltották a testvérházasságot, bár ez nem volt gyakori.

Az ókori Görögországgal kapcsolatban a két vezető polisz, Athén és Spárta családpolitikájáról, házasságról alkotott felfogásáról vannak elsősorban adataink. A nők eltérő nevelése mellett egyben teljesen megegyezett a két polisz: a feleségekkel szembeni elvárásokban. A házasságban élő nő legfontosabb feladata az utódok nemzésének biztosítása. Tehát a házasság biológiai funkciója került előtérbe. Athénban nem tulajdonítottak jelentőséget a nők nevelésének. Csak a házimunka elvégzését tanulták meg, és férjhezmenetelük után teljes egészében ki voltak szolgáltatva a férjeiknek. Periklész egyik beszédében azt hangsúlyozta, hogy az a nő legfontosabb erénye, ha nem tudnak róla semmit.⁵ A nemzetség vagyonának és nevének fennmaradását olyan fontosnak tekintették, hogy abban az esetben, ha a családban csak leánygyermek született, akkor az egyik lány örökös nő lett, és köteles volt az apa legközelebbi férfirokonához nőül menni. Ha a leány már férjnél volt és meghalt a fiútestvére, akkor el kellett válnia. A házasságkötés alkalmával itt is házassági szerződést kötöttek, a nő hozományt, a férfi kevés ajándékot adott. Spártában a tekintetben volt jobb a nő helyzete, hogy nem volt teljesen tudatlan, sportolhatott, énekelni és táncolni tanulhatott. Azonban erre is csupán azért volt lehetősége, hogy tökéletes anya legyen. A feleség szinte soha nem volt a férje lelki társa, hiszen annyira alárendelt és képzetlen volt, hogy ezt a feladatot képtelen volt ellátni. Ezt a szerepet a művelt társasági nők, a hetairák töltötték be. Ők külön iskolákban tanultak és ők biztosították a társasági együttlét „szellemi – és persze testi – gyönyörűségeit”.⁶

Az ókori Rómában a nő alárendelt szerepe szintén jellemző volt. A római családfő, a patria potestas családjában élet-halál ura volt. A lányok csak házasságkötésük alkalmával kerültek ki apjuk hatalma alól, de akkor rögtön férjük kizárólagos uralmát kellett elfogadniuk. A császárkorban természetesen nem egy anya vagy feleség játszott áttételesen meghatározó politikai szerepet, de ez a tény a nők általános jogi helyzetét nem változtatta meg. *A honfoglaló magyarok* családi viszonyait egyrészt a mondákból, másrészt a már fellelhető írott forrásokból, harmadrészt a honfoglalás kori sírok régészeti vizsgálata alapján ismerhetjük meg. A régészeti leletek azt bizonyítják, hogy a honfoglaló magyarok körében a tulajdonviszonyok már széttörték a vérségi kötelékeket, és a társadalom alapsejtje a maihoz hasonló család volt, amelyben a szülőkön kívül a nem házas fiúk és a hajadon lányok is helyet kaptak. A család élén a családfő, az atya állott, aki korlátlan hatalommal rendelkezett, mivel ő volt a családi vagyon kizárólagos birtokosa. A fiúk, ha felserdültek, „osztályt”, vagyis részt kaptak a vagyonból. A családfő vagyonát fiai között szétosztotta, így azok gazdasági önállóságra tettek szert. A vagyonosoknál, ha a fiú megházasodott, külön szállásra is költözött, a keleti népek szokásainak megfelelően csak a legkisebb fiú maradt otthon, ő az atyai háztartást és vagyonrészt örökölte. A fiúk szétköltözése jelentős gazdasági és politikai haszonnal járt, mivel elősegítette az állatállomány védelmét, valamint a politikai kapcsolatok bővítését.

A törzsi és nemzetségi előkelőknek több feleségük volt. Azért voltak képesek csupán a leggazdagabbak több feleséget tartani, mert a nő munkaerejét pénzzel vagy vagyonár-

1 tudomány és társadalom

gyakkal meg kellett váltani. „A feleségek a nép legfőbb vezetőinél diplomáciai kapcsot is jelentettek: egy-egy leány odaadása a béke záloga, a szövetség biztosítása, régi ellenségeskedések megszüntetésének ígérete volt.”⁷ A régészek azt feltételezik, hogy azért találunk igen sok magányos női sírt, mert csak a főfeleségek kaptak közös nyughelyet a férjükkel.

A vándorlás és letelepedés korszakában bevett szokások tovább éltek a keresztény magyar állam megalapítása után is. A házassággal kapcsolatos ilyen szokás a levirátus intézménye volt, amelynek lényege, hogy a férj halála után a férj öccse vagy unokaöccse feleségül vette az életben maradt feleséget, így a vagyon a férj családján belül öröklődött tovább. Ez a szokásjog fenyegette a későbbi Szent István királlyá koronázását, mivel apja, Géza fejedelem halála után Koppány feleségül akarta venni anyját, Saroltát, ezzel a fejedelmi hatalmat is megszerezve. István azonban a keresztény öröklési rendnek megfelelően megakadályozta Koppány tervét, és megszilárdította a keresztény államot, ezzel megalapozta annak európai jövőjét. A levirátus intézményéről még a 12. században is tettek említést.⁸

A középkor keresztény családmmodellje a Bibliából táplálkozik. Gondoljunk csak a Szent Családra, ahol még a fogantatás sem bűnös testi módon, hanem a Szentlélek által történik, majd a megszületett Jézust József ellenkezés nélkül fogadja családjába, utalva ezzel a gyermek iránti keresztényi szeretet szép példájára. A túlvilág felé fordulás és a testi örömök teljes elutasítása a 11-12. századi képzőművészeti ábrázolásokat jellemzi, amely azonban nem azt jelenti, hogy a vallásos ideológiát erkölcsi problémáktól mentes társadalom hozta volna létre. Mindenesetre a képzőművészeti alkotások jól tükrözik a kor szellemiségét. Az a tény, hogy a trubadúrok költeményei csak legtrikább esetben szólították meg a feleséget, mindenképpen arra utal, hogy a középkorra nem a szerelmi házasság volt a jellemző. A korai feudalizmus túlvilági életet idealizáló felfogásával szemben a *reneszánsz* ember már nem vetette meg a földi gyönyöröket sem. Ezért olvashatunk szeretőket tartó pápákról és ágyasokkal szórakozó királyokról.

A magyar királlyá is koronázott Zsigmond német-római császárról tudjuk, hogy a források szerint feleségével, Cillei Borbálával szinte nyitott házasságban élt, és csak a szerencsének köszönhető, hogy nem született házasságon kívüli gyermeke (vagy idáig még nem bukkantak ennek nyomára a történészek). A politikai házasságok megszámlálhatatlan sorával találkozhatunk a középkorban, amelyek később vagy szerelmi házassággá váltak, vagy a házasfelek örök gyűlölködésben fejezték be életüket. A házasságnak elsősorban a gazdasági-politikai érdekfunkciója, valamint a család fennmaradását biztosító biológiai funkciója került a középpontba, az érzelem, a szerelem, a bensőséges kapcsolat gyakran háttérbe szorult, vagy a házasságon kívüli szférába került.

A reneszánsz korának megengedőbb erkölcsi felfogását a *reformáció* korának erkölcsi tisztaságra való törekvése követte. Ebben a tekintetben azonos nézetet vallott mind a lutheri, mind pedig a kálvini irányzat. „Luther a korabeli egyház nőtlenségi ideálja helyett az Istennek tetsző házasság eszményét hirdette. Ennek a családnak az élén a férj áll, felesége és gyermekei feltétlen engedelmisséggel tartoznak neki. A család legfontosabb feladata a gyermekek következetes, szigorú erkölcsi elvek szerinti nevelése. A Luther által népszerűsített új, polgári családesezmény szerint a szülők teljhatalommal rendelkeznek gyermekeik fölött.”⁹ A reformáció családról, erkölcsi tisztaságról alkotott felfogása nagy kohéziós erőt jelentett, másrészt általános erkölcsi megújulást eredmé-

nyezett. A kis protestáns közösségek tagjainak ellenőrizhetősége azt is lehetővé tette, hogy halállal büntessék a házasságtörést, saját szóhasználatukkal a „paráznalkodást”. A politikai házasságok esetében találkozunk szerencsés kivételekkel is. A Habsburgok családi élete, akiknek sikeres házasságpolitikája jelentősen hozzájárult birodalmuk gyarapításához, szinte európai közügynek számított. A férfi hagyományos szerepének kiváltságos helyzetét jól mutatja, hogy Mária Terézia uralkodói jogainak elismertetése jelentős politikai kompromisszumra kényszerítette apját, VI. Károly császárt. Mária Terézia azon kevés személy közé tartozott, aki politikai, de egyben szerelmi házasságot is kötött. Férje Lotharingiai Ferenc, élete végéig hűséges társa és segítője. A Habsburg Birodalomnak azonban Szilézia elvesztésébe került az a döntés, hogy Mária Terézia nem a későbbi II. Frigyes felesége lett. E házasság társadalmi és biológiai feladatait kiválóan ellátta (gondoljunk csak Mária Terézia 16 gyermekére és hosszú uralkodására), gazdasági szempontból azonban nem volt a legelőnyösebb, mert nem Lotharingiai Ferenc volt Mária Terézia legvagyonosabb kérője.

A királyi családokban a fiú utód biztosításának fontosságát jól mutatja az a kis versike, amely a bécsi nép ajkán terjedt a későbbi II. József születésekor: *„Hajnal óta vigasság, / Rikoltozás, muzsika: / Meglett már a kis füttyis, / Éljen, éljen Józsika! // Koccints, igyál, komám, hé / Fiút szült a királyné / S a Lotharing se akárki, / Fiút is bír csinálni!”*¹⁰ A bécsi nép vaskos szókimondása kissé megdöbbenheti a hallgatót, de az idézet jól szemléltetheti az uralkodó és a nép viszonyát, valamint a család társadalmi szerepét, amely egy uralkodócsalád esetében országrészek, esetleg birodalmak sorsát dönthette el.

A család általános társadalmi helyzetét a törvények határozták meg, amelyek a Nagy Francia Forradalomig a hagyományos feudális felfogást tükrözték. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, majd Napóleon törvénykönyve juttatta az egyenlőség eszméjét az európai köztudatba, amelyből logikusan következett a nők egyenlősége is. Minthogy azonban a 19. században nem voltak jelentős nőszervezetek, így a nő lázadásának, a család válságának bemutatását az irodalom végezte el, gondoljunk itt a nagy családregrények egyes nőalakokat bemutató motívumaira. A férfiak domináns szerepe addig volt meghatározó, amíg a gazdasági életben a testi erőnek volt kizárólagos jelentősége (pl. vadászat, földművelés). Amint szellemi tevékenységgel is elő lehetett mozdítani a család anyagi viszonyainak javulását, valamint a nőnevelés egyre nagyobb teret nyert, úgy teljesedett ki a nők közéleti tevékenysége. Társadalmi szerepvállalásuk gyors bővülését az anyaság, a családi feladatok ellátása, valamint a férfiközpontú törvényhozás ugyan akadályozta, de a 20. században már legalább elvben elérték a törvény előtti egyenlőséget.

A 19. század második felétől a család válságtüneteinek jelentkezéséről beszélhetünk. A korábban leírtak alapján sejthető, hogy a család, mint az emberi együttélés legkisebb közössége, korábban sem tudta maradéktalanul teljesíteni feladatát, vagy nem tudott konfliktusmentesen megfelelni az emberek elvárásainak, különben nem került volna sor VIII. Henrik hatszori házasságkötésére vagy törvénytelen gyermekek nemzésére. A 19. század második felében sokasodó válságtünetnek azonban több oka is volt. Európa legiparosodottabb országában, Angliában ezt az a tényező siettetette, hogy a nők tömeges munkába állása megkövetelte iskolázottsági szintjük emelését. Mindez elősegítette szellemi és pénzügyi függetlenségüket, amivel együtt járt, hogy saját elképzelésük alapján akartak sorsukról dönteni, és egyre inkább személyes vonzalom és nem a gazdasági érdek irányította házasságkötésüket. A nő kikerült korábbi életteréből, a családi kötött-

ségből, ami felgyorsította a polgári házasság válságát. Európa többi részén a nő még csupán a polgári házasság konformizmusa ellen lázadt, ezért született meg Tolsztoj *Anna Kareninája*, Th. Fontane *Effi Briest* című regénye, valamint Ibsen *Nóra* című drámája. A nő kitörési vágya gyakran a család széthullását eredményezte, amely annak a képzetét vetette fel, hogy a család mint társadalmi alapszerep nem tudja betölteni szerepét.

Valóban erről lenne szó? Válságban volt és van-e a család, vagy csupán új kereteket követel magának?

Jobb társadalmi alapegységet a családnál az utódok felnevelésére még nem találtak ki. Ezt az a tény is bizonyítja, hogy az 1920-as években a Szovjetunióban megpróbálták a családi kötelekektől mentes szabad párkapcsolatok engedélyezését, de be kellett látniuk, hogy a polgári csökevénynek tartott házassági kapcsolatnál nincs olyan jobb emberi közösség, amely pótolni tudná a család hatását. Éppen ezért az 1930-as években szorgalmazták a házassági kapcsolat visszaállítását. Ugyancsak ezt az elképzelést erősítik a 20. században létrejött különböző „kommunák”, valamilyen elgondolás alapján szerveződő közösségek, amelyek rövidebb-hosszabb idő elteltével kivétel nélkül felbomlottak. Így nem vehették át a család önreprodukciós, szocializációs feladatait.

A 19. és 20. században lezajlott folyamat lényegét Lócsei Pál a következőképpen foglalta össze: „*a házastársi viszonyt maguk az érdekeltek többnyire a „kereső férj” és az „eltartott feleség” viszonyaként értelmezték, és ennek megfelelően a férj-apai uralmat a családvezetés egyetlen lehetséges formájának tekintették. De amint az „eltartott feleség” elkezdte rendszeres kereső tevékenységét, a házastársak gazdasági kapcsolatait semmiképpen sem lehetett a kereső-eltartott viszony sémájába beilleszteni és a család addigi uralmi rendjével összeegyeztetni. Napirendre került tehát a szerepek, hatáskörök, döntési jogok újbóli elosztásának a feladata, mégpedig olyan célzattal, hogy a házastársi viszony a nagyfokú egyenlőtlenség állapotából az egyenlőség irányába mozduljon.*”¹¹ A nő valóban kiszabadult a „babaházból”, harcot indított a választójogért, a munkavállalás jogáért, majd az esélyegyenlőségért. Ezzel ugyan válságba sodorta a házasságot, de legtöbbször a nő volt az is, aki finom ösztöneivel, érzékeny természetével a bensőséges házassági kapcsolat fenntartására törekedett. „*H. Sas Judit, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének családszociológusa [...] a családot nem válságban, hanem változásban lévő intézményként jellemzi, ahol a jelentkező zavarok okait elsődlegesen a megnövekedett individualizációban, a hagyományos értékek és normák lepusztulásában, a toleranciahiányban és a konfliktuskezelésre való képtelenségben jelöli meg.*”¹²

A toleranciának és a konfliktuskezelő magatartásnak valóban nagy szerepe van, ebben a tekintetben az idősebb generáció példamutatása elengedhetetlen. Hogyan újíthatjuk meg a család működését? Ackerman szerint: „*a családnak még van létjogosultsága. De ahhoz, hogy életképes társadalmi egység maradjon, kreatív módon kell újjászületnie. Ez csak egy nagyszabású változás részeként mehet végbe: az egész társadalmi közösség alkotó újjászületésén keresztül.*”¹³ Mit kell tennie az államnak és mit az állampolgároknak a család megújítása érdekében? A kérdés sajnos aktuálisabb, mint valaha is volt, mert a rendkívül rossz demográfiai és házasságkötési mutatóink alapján arra kell következtetnünk, hogy a család önreprodukciós képességét nem tudja teljesíteni, vagy létre sem jön, esetleg felbomlik. Ennek leginkább anyagi okai vannak. A magyar lakosság nem érzéketlen a probléma iránt. Gondoljunk csak a hatvanas évek végén és az 1970-es évek elején

hozott szociálpolitikai, családtámogató intézkedések gyors hatására. Természetesen az egy más generáció volt. Még nem volt divat a szingli életmód. De ma is számos olyan nő jár közöttünk, aki szívesen szülne akár három gyermeket is. A gyermekek megszületésével ugyanis a nők munkavállalási esélyei olyan mértékben romlanak, hogy ezt sok fiatal diplomás nő nem tudja felvállalni. A gyermekvállalási hajlandóság terén a szociális piacgazdaság esélyegyenlőséget biztosító hatása ma még nem érvényesül. A probléma megoldása azonban nem halogatható.¹⁴

(Elhangzott Sárospatakon, 2006. május 22-én, a *Változó világ, változó család* című konferencián.)

Jegyzetek

¹ Kozma Tamás: *Bevezetés a nevelésszociológiába*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, 142.o.

² Neményi Mária (szerk.): *A család*, Gondolat Könyvkiadó, 1988, 35.o.

³ Herber–Martos–Moss–Tisza: *Történelem. A kezdetektől i.e. 550-ig*, Budapesti Eötvös Gimnázium, 1993, 53.o.

⁴ Pukánszky Béla: *A gyermekkor története*, Műszaki Könyvkiadó, 2001, 37.o.

⁵ Ritoók–Sarkady–Szilágyi: *A görög kultúra aranykora*, Gondolat Kiadó, 1984, 366.o.

⁶ Uo. 368.o.

⁷ Dienes István: *A honfoglaló magyarok*, Corvina Kiadó, 1972, 16.o.

⁸ Györffy György: *István király és műve*, Gondolat Könyvkiadó, 1977, 110.o.

⁹ Pukánszky: i.m. 86.o.

¹⁰ Sigrid-Maria Größling: *A Habsburgok szerelmi krónikája*, Magyar Könyvklub, 1994, 131-132.o.

¹¹ Neményi: i.m. 300-301.o.

¹² Uo. 131.o.

¹³ Uo. 117.o.

¹⁴ További felhasznált irodalom: Philippe Aries: *Gyermek, család, halál*, Budapest, 1976; Beke Kata: *...mert az ember kétnemű*, Budapest, 1984; Boreczky Ágnes: *A gyermekkor változó színterei*, Budapest, 1997; Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*, Budapest, 1977; Péter Katalin (szerk.): *A gyermek a korai újkori Magyarországon*, Budapest, 1996; Pukánszky Béla (szerk.): *A gyermek évszázada*, Budapest, 2000; Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*, Budapest, 2003; Ritoók Zsigmond: *Régi görög hét-köznapok*, Budapest, 1960; Somlai Péter: *Konfliktus és megértés (A családi kapcsolatok társadalomtörténeti irányjai)*, Budapest, 1986; Tomka Béla: *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában*, Budapest, 2000; Vajda Zsuzsanna – Pukánszky Béla: *A gyermekkor története. Szöveggyűjtemény*, Budapest, 1998; Pető Andrea (szerk.): *Női esélyegyenlőség Európában*, Budapest, 2003.